ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 75, Ağustos 2018, s. 391-415

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
13.06.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
15.08.2018

Öğr. Gör. Dr. Rıfat AKBAŞ
YYÜ İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı
akbasakbasa.1988@hotmail.com

SÎBEVEYHİ'NİN *EL-KİTÂB* ADLI ESERİNDE DOĞRUDAN VE DOLAYLI OLARAK ELE ALDIĞI GRAMER KAVRAMLARI*

Öz

Hicri birinci yüzyılın sonlarından itibaren Arap grameri sahasında yer edinmiş ve sıklıkla kullanılagelmiş kavramların kayıt altına alınmış bir şekilde günümüze kadar ulaşmış olması Arap dilinin kadim tarihini gösterdiği gibi bu dil üzerinde yapılmış olan çalışmaların boyutunu da göstermektedir. Derli toplu bir şekilde bize kadar ulaşmış olan ilk gramer kitabı ise hicri 180'de vefat eden Sîbeveyhi'nin, daha sonraları *el-Kitâb* adıyla meşhur olan eseridir. Sîbeveyhi bu eserinde günümüz gramer kuralları bünyesinde kullanılan onlarca kavramı doğrudan ve dolaylı bir şekilde ele almıştır. Kimilerine göre Halil b. Ahmed ve Yunus b. Habîb gibi hocalarından aktardığı görüşlerin bir derlemesi olarak kabul edilen *el-Kitâb*'ta Sîbeveyhi'ye ait bireysel birikim ve derin tahlillere de sıklıkla rastlanır. Eser, özellikle daha sonraki dönemlerde gündeme gelen ve üzerinde konuşulan gramer kavramlarının arkaplanını göstermesi bakımından da oldukça önem arz eder. Bu açıdan makale, *el-Kitab*'ta doğrudan ve dolaylı bir şekilde yer alan bir takım gramer kavramlarını, gerek Sîbeveyhi, gerekse ondan sonra gelen gramerciler tarafından yapılmış olan tanımlarını kapsamakta ve özellikle bu alanda aktarılagelmiş kavramların birbirleriyle karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Sîbeveyhi, el-Kitâb, Arap Grameri Kavramları, Nahiv Terimleri. Arap Dilbilimi.

*Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde yürütülmüş olan "Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu" adlı Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

GRAMMER CONCEPTS OF SIBEVEYHI THAT HE EXAMINED DIRECTLY AND INDIRECTLY IN THE WORK OF AL-KITAB

Abstract

Since the end of the first century of the Hijri calendar, the frequently used concepts which are recorded orderly and arrived to present-day are taken its place in Arabic Grammar. Thus, they show both the extent of the work done on this language and theimmemorial history of Arabic Language.The first grammatical book which has completely reached up to usand become famous later is thework named Al-Kitabof Sîbeveyhiwho died in 180 according to Hijri Calendar. Sîbeveyhi has directly and indirectly dealt with a number of concepts used in the perspective of present-day grammar rules in this work. According to some, the individual accumulation and deep appreciation belongs to Sibeveyhiare frequently encountered in Al-Kitabwhich is accepted as a compilation of views conveyed bymasters as Halil b. Ahmed and Yunus b. Habib. The work is also very important in terms of showing the background of grammatical concepts spoken and discussed about, especially in later periods.n this respect, the article includes definitions of a number of grammatical concepts directly and indirectly in the al-Kitab, both by Sibeveyhi and by the following grammarians, and in particular allows comparison of the concepts conveyed in this field to each other.

Keywords: Sîbeveyhi, Al-Kitâb, Arabic Grammarian Concepts, Nahiv Concepts, Arabic Linguistics.

Giriş

Bir iletişim aracı olan dil, toplulukların bir arada yaşamalarını sağlayan en önemli etken ve bir kültürün nesilden nesle aktarılmasını sağlayan çok yönlü bir sistemdir. Dil, her zaman kültürün ayrılmaz bir parçası ve en önemli öğesi olarak kendi değerini koruduğu gibi canlı bir varlık olması hasebiyle de yeniliklere açık olmuştur. Bu açıdan neredeyse her toplumda dil etrafında gerekli çalışmaların aralıksız bir şekilde sürdürüldüğü görülür. Gramer bazında kullanılan kavramlar ve bu kavramların daha anlaşılabilir kılınması için öne sürülen yorum ve teoriler de bu çalışmalar arasında oldukça önem arz etmektedir.

Arap toplumuna bakıldığında dil eksenli çalışmaların çok yoğun bir şekilde yapıldığı görülür. Özellikle İslâm ile tanışmaları ve bu dini benimsemelerinden sonra ister Arap kökenli ister yabancı olsun bazı dilci ve gramercilerin Kur'an'ın yanlış yorumlanabileceği endişesinden kaynaklı, fasih Arapça konuşan kabile ve bölgelerin dili ekseninde oluşturdukları kurallar hâlâ işlevini korumaktadır.

Günümüze ulaşmış olması bakımından Arap dili gramerine dair en önemli ve ilk hacimli eser ise Basra gramer ekolünün en önemli temsilcisi sayılan Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber (ö: 180/796)'e aittir.[1] (Çıkar, 2007: 7; 2009: 34, 35). Daha sonraları *el-Kitâb* adıyla meşhur

[1] Tam adı, Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber'dir. Basra ekolünün en önemli şahsiyetlerinden sayılmaktadır. Sîbeveyhi İran asıllıdır ve Basra'da yetişmiştir. Basra'da "filan kişi Kitâb'ı okudu" söylendiğinde hemen onun yazdığı eser anlaşılırdı. Bağdat'a gidip Kisâî ve onun öğrencileriyle ilmi münazara yaptığı ve kısa bir süre sonra da vefat ettiği kaydedilmektedir. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 142, 143; İbnü'l-Enbârî, 1405/1985: 54,

olan eser, müellifin Ebû İshak el-Hadramî (ö: 117/735), Îsâ b. Ömer es-Sekafî (ö: 149/766), Ebû Amr b. Âlâ (ö: 154/771), Halîl b. Ahmed (ö: 175/791), Ebu'l-Hattâb Ahfeş el-Ekber (ö: 177/793) ve Yûnus b. Habîb (ö: 182/798) gibi dil, gramer ve kıraatte uzmanlaşmış olan hocalardan yaptığı nakillerle ön plana çıkar. Bunun yanı sıra, Sîbeveyhi, bedevîlerden işittiği bilgilere kendi yorumunu katarak çoğu zaman derin tahlillerde de bulunur.

Aslında Sîbeveyhi'nin bu eseri Arap grameri kapsamında yer alan tüm kavramların ana kaynağı olduğu gibi daha sonra yapılmış olan dil ve gramer bağlantılı çalışmaların da yegâne kaynağı olmuştur. (Akbaş, 2017: 429). Ayrıca eser üzerine yazılmış olan şerhlerden anlaşılacağı üzere Arap gramerinin oluşum, sistemleşme ve tekâmül süreçlerinin ne derecede *el-Kitâb*'a bağlı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Zira Sîbeveyhi'nin eseri üzerinde yazılan şerh kitapları incelendiğinde olumlu ve olumsuz yaklaşımlar doğrultusunda yüzlerce şerhten söz edilebilir.[2]

1. Kavramların Oluşturulma Gayesine Yönelik Bazı Yaklaşımlar

Bu konuda genel bir şekilde değerlendirme yapanların yanı sıra sadece Arap gramer kavramları hakkında görüş beyan edenler de bulunmaktadır. Örneğin el-Câhız (ö: 255/869), *"Âlimler, Arapların dilinde adı olmayan şeylerin adlandırılması yönünde anlaştılar ve bu alanda kendilerinden sonra gelenlerin öncüsü oldular"* şeklinde bir açıklama yaparak bilginler arasında kullanılabilecek bazı ortak kavramların oluşturulmaya çalışıldığına işaret eder. (el-Câhız, 1418/1998: I, 139). Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî (ö: 387/997)' de Câhız gibi düşünmektedir. (el-Hârizmî, 1409/1989: 13).

İbn Cinnî (ö: 392/1002) de dilin kavramsal boyutunun ilahî olduğu yönündeki görüşlere karşı olduğunu belirtirken, *"İki, üç veya daha fazla uzmanın, malumatların/nesnelerin birbirlerinden ayırt edilebilmesi amacıyla her birine bir nişâne ve bir lafızın konulmasına ihtiyaç duyup bir araya gelmesi gibi"* diyerek dildeki kavramsallaştırma boyutunun belli kesimlerce ele alınmasının nedenini, malûmatların/nesnelerin ortak bir adlandırılma neticesinde öğretilmesiyle ilişkilendirir. (İbn Cinnî, 1371/1952: I, 44).

İbn Sinân el-Hafâcî (ö: 466/1073) ve Dıyâüddîn İbnü'l-Esîr (ö: 637/1239) tarafından da şöyle bir yaklaşım sergilenmiştir: *"İnsan, bir ilime dalıp ve bir sanatta konuşmak isterse o ilim ve sanatın ehilleri ve sahiplerinin kavramlarını ve kelâmını kullanması gerekir*". (el-Hafâcî, 1402/1982, 166; İbnü'l-Esîr, 1358/1939: II, 354).

Celâlüddîn es-Suyûtî (ö: 911/1505) ise bu konuda şöyle der: *"İnsanoğlu ihtiyaç duyduğu tüm şeyleri tek başına karşılayamaz, bundan dolayı karşılıklı bir yardımlaşmanın olması gerekmektedir. Yardımlaşma tanışmayı, tanışma da, harekeler, işaretler, simgeler ve lafızlar gibi sebepleri gerektirir. Bunların içinde en kolay ve en yaygını lafızlar olduğu için maksatların mukabilinde bu lafızlar kullanılmaya başlanmıştır.*" (es-Suyûtî, 2008: I, 38).

Gramer kavramlarına yönelik ise şu şekilde bazı açıklamalar yapılmıştır: Ebû Said es-Sîrâfî (ö: 368/979) ki kendisi Sîbeveyhi'nin eserinin önemli şarihlerindendir, وإنّما لقّب النّحويون

57; İbn Hallikân, 1968: III, 463, 464; es-Suyûtî, 1399/1979: II, 229-230; el-Fîrûzâbâdî, 1421/2000: 221, 222; Benli, 2007, 9-13; Bulut, 2003: 13-20).

[2] el-Kitâb üzerine yazılmış olan şerhler için bkz: es-Sîrâfî, 1374/1955: 67; ez-Zübeydî, 1392/1973: 78, 79; es-Sicistânî, 1422/2001; 37, 38, 41; Ebu't-Tayyib el-Lüğavî, 1375/1955: 68; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 200, 349; II, 81; III, 114, 149, 189, 190, 196, 362; İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 152, 156; 171, 175-178, 183-185; İbn Hallikân, 1968: I, 99, 100; IV, 372; es-Safedî, 1420/2000: XXVII, 124; es-Suyûtî, 1399/1979: I, 85, 104, 386, 412, 438, 496, 497; II, 9; el-Çelebî, 1427/2007: II, 367, 368; IV, 206; VI, 18; el-Mübârek, 1404/1984: 39; el-Bukâ', 2001: 35-38, 44, 54, 186-196; el-Hadîsî, 1386/1967: 152, 155, 257, 158, 202-204, 264, 267-270; Bulut, 2003: 35-45).

أشياء مِنْ ألفاظهم ليَرتاضَ بها المتعلّمون ويتنولوها مِنْ قربٍ، "*Şüphesiz ki nahivciler (gramer ile ilgili) kendi kullandıkları bir takım lafızları/kavramları isimlendirmişler ki (grameri yeni öğrenmeye çalışan) öğrenciler hoşnut olsun ve bu isimlendirmeleri kullansınlar*." demek suretiyle açık bir şekilde bu gayenin talebelere yönelik olduğunu belirtir. (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 15).

Bu şekilde bir yaklaşım ve bilgiyi Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö: 414/1023) de aktarmaktadır. Nitekim kendisi, فأما الرفع والنصب والخفض والهمز والإدغام والإمالة وأشباه ذلك فألقاب وضعها النحويون للمتعلمين من العجم والمنطيقيين ليقربوا بها عليهم البعيد ويجمعوا الشتيت، "*Gramerciler, ref', nasb, hafd/cerr, mehmuz, idğam ve imale gibi kavramları, Arap olmayanlar için uzağın (gramerdeki dolaylı ifadelerin) yakınlaştırılması (anlaşılması) ve (dil) dağınıklığını toparlanmasını (sağlamak) için geliştirmişlerdir*". şeklinde bir açıklama yaparak gramer kavramlarının özellikle Arap olmayanlar için bir kolaylığın sağlanması amacıyla geliştirildiğini söyler. (et-Tevhîdî, 1408/1988: VI, 67, 68).

İbn Haldun (ö: 808/1406)'un gramer kavramlarının oluşturulma sebeplerini çok açık bir şekilde belirten yaklaşımı ise şöyledir: " *İslâm dini geldiğinde Araplar diğer millet ve devletlerin ellerindeki mülke talip olup Hicaz bölgesinden ayrılarak Acemlerle (Arap olmayanlarla) iç içe girince fasih dilden uzaklaştılar. Çünkü kulağın edindiği alışkanlık sebebiyle (Araplarda bulunan) dilsel meleke değişime meyilliydi. İlim ehli olanlar da bu dil melekesinin tamamıyla bozulmasından bu yüzden de Kur'an ve hadisi anlama yollarının kapanmasından korktular. Bundan dolayı kendi kelamlarının akışından söz konusu dil melekesiyle irtibatlı külliyat ve kaideler (denilebilecek) düzenli kurallar çıkarıp bu kurallara diğer kelâm çeşitlerini de aynı bu benzerlikte kıyasladılar. Daha sonra bu kelimelerdeki harekelerin değişmesiyle delâlet ve mananın da değiştiğini gördüklerinde bunu da i'rab olarak adlandırdılar. Bu değişikliği gerektiren şeye ise âmil adını verdiler. Bunların benzeri diğer konularda da yapıldı ve böylece tüm bu kavramlar ve isimlendirmeler onlara özgü olmuş oldu."* (İbn Haldûn, 1425/2004: II, 367, 368).

Aktarılan bu açıklamalardan, gerek dildeki kavramlar gerekse sadece gramer sahasındaki kavramların genelde bireyler özelde ise belli bir alanda uzman olan kesimlerin birbirleriyle daha sağlam ve daha kolay iletişime geçebilmelerine olanak sağlama amacıyla oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

2. *el-Kitab*'ta Yer Alan Gramer Kavramları

Şüphesiz ki Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* ismiyle şöhret bulan eseri doğrudan ve dolaylı olarak Arap grameri kapsamında yer alan tüm kavramların ana kaynağını teşkil eder. Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından tahkik edilip beş cilt şeklinde yayımlanan Sîbeveyhi'nin bu eserinde tespit edilen gramer kavramları[3] kolaylık sağlama amacıyla alfabetik sıraya göre şu şekilde verilebilir:

[3] Kayıt altına alınmış olması hasebiyle Sîbeveyhi'nin eserinden önce Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* adlı sözlük çalışmasında bir takım kuram ve kavramların yer aldığı da bilinmektedir. Fakat Halil'in ele aldığı bu eser bir sözlük çalışması olduğu için haliyle kelimelerin etimolojik boyutu daha ağır basmaktadır. Bu da, eserde, gramerin sarf kısmının nahiv kısmından daha çok dillendirilmesini gerekli kılmıştır. Halil'in *Kitâbu'l-Ayn* adlı eserini alfabetik sıraya göre tahkik eden Dr. Abdülhamit Hendâvî'nin yapmış olduğu çalışması doğrultusunda saptayabildiğimiz gramer kuram ve kavramları şu şekilde verilebilir: Maksûr (مقصور), Mehmûz (مهموز), Hazf (حذف), Vezin (وزن), İştikâk (اشتقاق), İsim, (اسم), Na't (نعت), Asl (أصل), Te'nîs (تأنيث), Tasğîr (تصغير), Te'kid (توكيد), Şart (الشرط), Vakf (الوقف), Cem' (جمع), Masdar (مصدر), Memdûd (ممدود), Ref' (رفع), Nasb (نصب), Kesr (كسر), Damme (الضم), Fatha (الفتح), Tenvin (التنوين), Vâhid (واحد), Nisbet (النسبة), Zarf (ظرف), Mebni (مبني), Harfu'l-istifham (حرف الاستفهام), Tad'if (تضعيف), Cem'u'l-Cem' (جمع الجمع), Harf-ı atf (حرف عطف), Nida (النداء), Hurûfu'l-halk/Boğaz harfleri (حروف الحلق), Mu'rab (معرب), Mankûs (منقوص), Taaccüb (تعجّب), Hurûfu'l-hafd/Cerr Harfleri (حروف الخفض), el-Mâdî (الماضي), el-İdâfe

2.1. Doğrudan Ele Alınan Kavramlar

2.1.1. Atfu'l-Beyân Kavramı (عطف البيان)

Bu kavramın tanımı şu şekilde yapılmıştır: عطف البيان تابعٌ غيرُ صفةٍ يُوضّح متبوعَه "*Atfu'l-beyân, sıfat olmayan ve metbû'ûnu (kendisinden önceki kelimeyi) açıklayarak ona tabî (önceki kelimeye belli bazı durumlarda uyma zorunluluğu) olan bir kelimedir."* (İbn Ya'îş, 1422/2001: II, 271; el-Cürcânî, 1985: 156). Atfu'l-beyân'ın (sıfat kavramının aksine) sadece marife bir isme tabî olma zorunluluğu da bulunmaktadır. (el-Kefevî, 1419/1998: 607).

Sîbeveyhi münadâ konusunu ele alırken *atfu'l-beyân* kavramını herhangi bir tanıma yer vermeden doğrudan kullanır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 184, 186). يا هذا زيدٌ cümlesini açıklamaya çalışırken, "يا هذا "*hey/hişt sen*" denildikten sonra "*bu cümle anlamca pekiştirilmek istense o zaman atf-ı beyân olacak bir isim cümlenin sonuna eklenir ve cümle* يا هذا زيدٌ *veya* يا هذا زيداً *hey sen! (adı) Zeyd (olanı kastediyorum) şeklinde söyleniverir"* diyen Sîbeveyhi bu konu hakkında önemli bilgiler aktarır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 192).

2.1.2. Bedel Kavramı (البدل)

Bedel kavramı genelde, البدل تابعٌ مقصودٌ بما نُسب إلى المتبوع دونه "*Bedel, matbu'a (mübdel minh olan öğeye) nispet edilen şeyle (eylemle) kast olunan bir tâbidir."* şeklinde tanımlanmıştır. (el-Cürcânî, 1985: 34; el-Kefevî, 1419/1998: 231, 232).

Bu kavram Sîbeveyhi'nin رأيت قومَك أكثرَهم "*Kavminin çoğunu gördüm*", رأيت بنى زيدٍ ثلثَّيهم *"Zeydoğullarının üçte ikisini gördüm*", رأيت بنى عمّك ناساً منهم "*Amcaoğullarından bir grubu gördüm*, رأيت زيداً عمراً *"Zeyd'i gördüm* (hayır-hayır) *Amr'ı gördüm*" ve رأيت عبدَ الله شخصَه "*Bizzat Abdullah'ı gördüm"* şeklinde takdim ettiği cümlelerden açık bir şekilde anlaşıldığı gibi onun, يُبْدَل مكان الاسم اسمٌ آخر "*Bir isim diğer bir isme bedel olur.*" şeklindeki açıklamasından da anlaşılmaktadır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 150-152). Başka bir yerde هذا باب المُبدل من المُبدل منه *"Bu, mübdel minh olan öğeye mübdelin (bedelin) geldiği bâbtır."* demek suretiyle *bedel* ile birlikte *mübdel minh* kavramına da yer verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 439). Bedelin tanımını açık bir şekilde yapmayan Sîbeveyhi, ma'rifenin ma'rifeye veya nekireye bedel olabileceğini de ayrı bir başlık altında inceleyerek konuyu kapatır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 14-17, 386).

(الإضافة), en-Naht (النّحت), İstiskâl (استثقال), İsm-i masdar (اسم مصدر), İşmam (اشمام), Hurûfu'l- cevfiye (الحروف الجوفية), İdğâm (ادغام), Lâmu'l-ma'rife (لام المعرفة), Müfred (مفرد), et-Tesniye (التثنية), İ'râb (إعراب), es-Sukûn (السكون), La yensarifu/gayr-ı münsarıf (لا ينصرف), Fail/İsm-i fail (الفاعل), es-Sarf/Münsarıf (الصرف), Maczûm (مجزوم), Humâsî (خماسي), el-Emr (الأمر), el-Lafz (اللفظ), el-Vasf (الوصف), es-Sukûn (السكون), Cemâ'atul'-müennes (جماعة المؤنث), Hâu'l-müennes (هاء المؤنث), Darbun mine'l-Fiil (ضرب من الفعل), Fa'letun Vâhidetun (فَعلة واحدة), Maftûh (مفتوح), Madmûm (مضموم), el-Kıyâs (القياس), et-Tezkîr (التذكير), Bâbu'l-İfti'âl (باب الافتعال), el-Mübalağa (المبالغة), el-Meksûr (المكسور), Mîzân (ميزان), Terhîm (ترخيم), el-Fi'lu'l-Mucâviz (الفعل المجاوز), el-Fi'lu'l-Müte'addî (الفعل المتعدّي), el-Mef'ûl (المفعول), er-Rubâ'î, (الرباعي), es-Sülâsî (الثلاثي), en-Nahv (النّحو), el-Fi'lu'n-nâkıs (الفعل الناقص), Müteharrik (متحرك), el-Müfâ'ale (المفاعلة), Vavu'l-cem'i (واو الجمع), Lâzım (لازم), Vâkı' (واقع), Sıfat (صفة), Sıla/Ziyade (صلة), et-Tahfîf (التّخفيف), et-Teşdîd, (التّشديد), Teşbîh (تشبيه), İşaret (اشارة), Tefsîr (تفسير), el-İstiğâse (الاستغاثة), el-Mendûb (المندوب), el-Mendûb İleyh (المندوب اليه), Hurûfu'l-cahd (حروف الجحد), el-Fi'lu'l-ğâbir (الفعل الغابر), Edâtü'n-Nasb (أداة النصب), Hurûfu'l-cezâ (حروف الجزاء), el-Ma'rife ve'n-Nekire (المعرفة والنكرة), Hâu't-tenbîh (هاء التنبيه), Harakât (حركات). (Halil b. Ahmed, 1424/2003: **I,** 54, 57, 58, 60, 61, 62, 65, 69, 75, 82, 84, 86, 90, 92, 96, 103, 104, 110, 117, 121, 135, 148, 175, 193, 197, 259, 276, 277, 291, 298, 332, 345, 368, 380, 398, 452, 456; **II**, 5, 15, 32, 37, 48, 50, 63, 64, 78, 118, 121, 151, 171, 188, 215, 261, 281, 287, 335, 357, 363, 365, 369, 382, 391, 400, 406, 424; **III**, 23, 27, 32, 34, 48, 49, 55, 64, 66, 67, 70, 72, 75, 76, 77, 80, 82, 115, 118, 124, 140, 158, 192, 240, 261, 335, 346, 355, 367, 389, 403, **IV**; 6, 9, 16, 17, 45, 53, 59, 63, 87, 90, 102, 112, 127, 144, 156, 171, 201, 238, 262, 264, 283, 325, 328, 350, 356).

2.1.3. Cerr Kavramı (الجرّ)

Klasik kaynak olarak addedilen kitaplarda bu kavramın gramer bazında müstakil bir şekilde tanımı yapılmamıştır. Daha çok konuşan kişinin çene hareketlerinden esinlenerek böyle bir adlandırılmaya gidildiği yönünde rivayetler mevcuttur. (es-Sâmerrâ'î, 1420/2000: III, 5).

Sîbeveyhi bu kavram için, هذا باب الجرّ "*Bu, cerr (kavramının açıklandığı) bâbtır."* şeklinde müstakil bir başlık kullanmıştır. Bu kavramın isimlere özgü olduğunu ve bazen *harfu'l-idâfe* (حرف الإضافة) ve *harfu'l-cerr* (حرف الجرّ) şeklinde de kullanıldığını belirten Sîbeveyhi, cerr etkisini yapan öğenin *cârr* (الجارّ), bu etkinin kendisinde bulunduğu öğenin ise *mecrur* (مجرور) olarak adlandırıldığını söyler. Ayrıca Sîbeveyhi, *cârr* ve *mecrûr* arasına bir şeyin (الفصل) giremeyeceği, *muzaf* (المضاف) ve muzaf ileyh'in (مضاف إليه) bazen cârr-mecrûr olarak isimlendirildiği ve zamir üzerinde kullanılamayan cerr harfleri gibi konuları da irdeler. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 92-94, 177, 419, 420; 1408/1988: II, 160, 124, 383; III, 9). Sîbeveyhi, harekeleri kelimenin sonunda bulunan harflere bir ekleme olarak gören Hâlil'in görüşünü naklederken الفتحة, الكسرة ve الضمّة kavramlarını da kullanır ve *cerr* yerine *kesra* diyerek aslında bu iki ifadenin aynı şeyi karşıladıklarını da göstermeye çalışır.[4] (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 241, 242). O, cerr harfleri olarak da ب , اللام, الكاف, ت, من, في, مذ, عن, رُبّ, إلى حاشا, حتّى, خلا, واو القسم ve على harflerini zikreder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 59, 60, 419, 420, 421; 1408/1988: II, 349; 1402/1982: III, 5, 7, 268, 269, 496, 497; IV, 217).

2.1.4. Cezm Kavramı (الجزم)

Bir harfin sakin (harekesiz) kılınması veya hazfedilmesi anlamına gelen cezm, (Macma'u'l-lugati'l-Arabiyye, 1425/2004: 121). Sîbeveyhi'nin *hurûfu'l-cezm* (حروف الجزم) gibi ifadelerinde de doğrudan geçer. Sîbeveyhi'nin bazen *hurûfu'l-cezâ* (حروف الجزاء) ifadesini de kullanması onun *cezm* ve *cezâ* kavramlarını aynı gördüğüne yorumlanabilir. Bu kavramın fiile özgü olduğunu belirten Sîbeveyhi âmil/etken olarak da لم, لمّا, لام الأمر ve لاء النهى harflerini zikreder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 99; III, 8, 9, 56-59).

2.1.5. Cem' Kavramı (الجمع)

Cem'in, birçok türü vardır ve herbir türü daha sonra gelen dilci ve gramerciler tarafından çok farklı tanımlanmıştır. (el-Cürcânî, 1985: 81; Güngör, 2017: 77, 78). Ali b. İsa er-Rummânî (ö: 384/994) tarafından, الجمع صيغة مبنية من الواحد للدلالة على عدد الزائد على الاثنين *"Cem'/çoğul, ikiden fazla bir sayıya delâlet etmesi için müfretten/tekilden elde edilen bir kalıptır."* şeklinde tanımlanmıştır. (er-Rummânî, ts: 47). Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö: 745/1344)'nin yapmış olduğu tanım da bu yöndedir. (Ebû Hayyân, 1419/1998: I, 266).

Tesniyenin de cem' olarak değerlendirildiğini hocası Halil'den aktaran Sîbeveyhi cem' kavramının tanımına doğrudan değinmeden eserinin birçok yerinde bu kavramı kullanır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 39-48). Bazen cemî' (الجميع) ifadesini de kullanan Sîbeveyhi mecâzî olarak bunun müennesliğini de dile getirir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 39-48; 1402/1982: III, 409, 418, 621, 622). Abdullah (عبد الله) gibi isim tamlaması şeklinde gelen adların nasıl çoğul yapılacağını

[4] Halil b. Ahmed'in *cerr* (جرّ) ve *hafd* (الخفض) kavramları arasında ne gibi bir farkın olduğunu Asma'î'ye sorduğunu aktaran Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin rivayetine göre de Halil'in söz konusu her iki kavram arasında bir farkın olabileceği izlenimini verdiği anlaşılmaktadır. (ez-Zeccâcî, 1984: 253). Aynı şekilde kendisinin *el-hafd* kavramını mu'rab isimlerin sonunda gelebilen iki esre, *el-kesra* kavramını, marife ve munsarif isimlerin sonunda gelebilen bir esre ve *el-cerr* kavramını da cezimli fiilerin vasıl hamzesiyle birleştikten sonra kelâmın akışı doğrultusunda alabildiği esre karşılığında kullandığı da aktarılmaktadır. (el-Hârizmî, 1409/1989: 66; Yûhannâ Mirzâ, 1433/2012: I, 183).

da ayrı bir başlık altında inceleyen Sîbeveyhi, çoğulun da nasıl tekrardan çoğul yapılabileceğini anlatıldığı bir bölümü, هذا باب جمع الجمع "*Bu, çoğulun çoğulunun (hükmünün anlatıldığı) bâbtır.*" şeklinde vererek burada da sıklıkla ve doğrudan cem' kavramından söz eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 409, 618- 620).

Ayrıca Sîbeveyhi'nin değindiği konular arasında ismu'l-cem' (اسم الجمع), ismu'l-cinsi'l-cem'î (إسم الجنس الجمعى), cem'u't-teksîr (جمع التكسير), cem'u'l-kılle (جمع القلّة), cem'u'l-kesra (جمع الكثرة), cem'u'l-müsahhah (جمع المصحح), cem'u'l-müzekker es-sâlim (جمع المذكّر السالم), cem'u'l-müennes es-sâlim (جمع المؤنّث السالم) ve sigat-u müntehe'l-cumû' (صيغة منتهى الجموع) gibi çoğul isimleri doğrudan ve dolaylı olarak görmek mümkündür. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 18; III, 390, 407, 410, 489, 490, 491, 570, 578, 582, 624).

2.1.6. Fâil Kavramı (الفاعل)

Anlamlı bir fiil cümlesinin öznesini teşkil eden fâil, المفرّغ له عاملٌ على جهة وقوعه منه أوْ قيامه به *"Kendisinden (bizzat) vuku bulması veya bir irtibatının bulunması yönünden herhangi bir âmilin (kendisinde amel etmeye yönelik) uygunluğu bulunan şeydir/kelimedir*." şeklinde tanımlanmıştır. (es-Suyûtî, 1418/1998: I, 510).

Bu kavramı bir gramer terimi olarak çok fazla kullanan Sîbeveyhi, هذا باب الفاعل الّذي لم يتعدّه فعله إلى مفعول "*Bu, fiilinin bir mef 'ûle sirayet etmediği fâilin (hükmünün anlatıldığı) bâbıdır.*" tarzındaki bir başlıkla da bu kavramı lazımî fiil için kullanır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 363, 382). Sîbeveyhi'nin fâil kavramını bazen binâ malum (المبني للمعلوم) ve ism-i fâil (اسم الفاعل) anlamında kullandığına da rastlanılmaktadır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 33, 37, 39, 42, 109, 189, 194). Sîrâfî'nin bazı açıklamalarına dayanarak onun bu kavramla, mübtedâyı kastettiğini söyleyenler de vardır. (es-Sîrâfî, 1429/2008: II, 490; Yûhannâ Mirzâ, 1433/2012: I, 291, 292).

2.1.7. Hâl Kavramı (الحال)

Hâl kavramının tanımı genelde şu şekilde yapılmıştır: الحالُ هو فضلة دالة على هيئة صاحبه "*Hâl, sahibinin (zü'l-hâl'in) durumunu gösteren (ve) cümlenin asıl öğesi konumunda olmayan şeydir*." (es-Suyûtî, 1418/1998: II, 223).

Sîbeveyhi'nin genelde hâl kavramını cümle içerisindeki diğer öğelerle karşılaştırarak vermeye çalıştığı görülür. Hâl'in cümle içinde mansûb olarak gelmesi gerektiği, elif-lâm takısıyla beraber kullanıldığı zaman te'vil edilmesi durumu, bazen muzaf ve muzaf ileyhin de hâl olabileceği, bazen isim/câmid olarak gelebileceği ve istifhâm cümlesinde sıklıkla kullanıldığı şeklinde birçok konuya da değinen Sîbeveyhi, hâl'in bazen haber (الخبر) kavramıyla da ifade edildiğini söyler. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 44, 340, 343, 370, 372, 373, 375, 376; 1408/1988: II, 60, 77, 78, 86, 87). Aynı şekilde o, bazı cümlelerde yer alan bir öğenin sıfat olmasının imkân dışı göründüğü durumlarda hâl olması gerektiği, hâl'in sıfat (الصفة) olarak da adlandırıldığı, nekire ve müştak olması gerektiği ve bir takım cümlelerde bulunan öğelerin sıfat veya hâl olarak görülebileceğini açıkladığı esnada da sıklıkla bu kavramı kullanır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 49, 81, 121, 1402/1982: I, 375, 377).

2.1.8. Harf Kavramı (الحرف)

Sîbeveyhi bu kavramı, kelimeyi isim, fiil ve harf şeklinde üç kısma ayırdığı bölümde doğrudan kullanır ve ما جاء لمعنى وليس باسمٍ ولا فعلٍ "*İsim ve fiil olmayan ve bir anlamı ifade etmek için gelen şey"* şeklinde gayet basit ve anlaşılabilir bir tanıma da yer verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 12). Aslında bu kavramın daha sonraki dönemlerde yapılan tanımları da aşağı

yukarı Sîbeveyhi'nin ele aldığı tanıma benzer. (el-Cürcânî, 1985: 90; el-Kefevî, 1419/1998: 394).

Sîbeveyhi, harflerin sayılarını, mahreçlerini, idğâma elverişli olanları ve olamayanları da belirttikten sonra boğaz harflerini (حروف الحلق), med ve lin harflerini (حروف المدّ واللين), cerr ve izâfe harflerini (حروف الجر والإضافة), istifhâm harflerini (حروف الاستفهام), emir harflerini (حروف الأمر), nehiy harflerini (حروف النهى), nefiy harflerini (حروف النفى), mu'cem harflerini (حروف المعجم) ve tahdîd harflerini (حروف التحديد) de ele alır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 92-94, 98, 145, 147, 177, 419, 420; 1408/1988: II, 160, 124, 372, 383; IV, 176, 431, 432, 445, 446, 449; III, 9, 426). O, bazen harf'i, isim ve fiilin zıttı olarak değil normal bir kelime anlamında da kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 536).

2.1.9. Haber Kavramı (الخبر)

Bir isim cümlesinin yüklemi anlamına gelen *haber* genelde şu şekilde tanımlanmıştır: "والخبر هو الجزء الذي حصلت به أو بمتعلقه الفائدة التامة مع مبتدإ *Haber, bir mübtedâ ile birlikte kendisi veya bağlantılı olduğu şeylerle tam faydanın (doyurucu bilgilendirmenin) ortaya konduğu parçadır/öğedir."* (İbn Hişâm, 2007: I, 192; el-Ezherî, 1421/2000: I, 198).

Haber kavramı *el-Kitâb*'ta çok az yerde *haber* şeklinde geçer. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 406, 425). Daha çok mübteda (مبتداء) kavramı ile birlikte *el-mebniyy aleyh* (المبنىّ عليه) ve *el-müsned ileyh* (المسند إليه) şeklinde zikredilir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 141, 144, 425; 1408/1988: II, 78, 124, 127-129, 130). Bu, "هذا باب يكون المبتدأ فيه مضمراً ويكون المبنىّ عليه مظهراً *Bu, mübtedânın zamir/gizli, mebniyy aleyhin (ise) zahir/açık (bir şekilde) geldiğini (konu edinen) bâbtır.*" tarzındaki açıklamasından da anlaşılmaktadır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 130). Aslında bu kavramın özel bir gramer kavramı olarak değerlendirildiğini söylemek biraz zor gözüküyor. Çünkü Sîbeveyhi bazen mübteda ve sıfat için de haber kavramını kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 124, 139; 1408/1988: II, 148).

2.1.10. İsim Kavramı (الاسم)

Sîbeveyhi'nin, fiil ve harf kavramlarının aksine müstakil bir tanımını yapmadığı isim kavramı, "الاسمُ ما دلّ على معنىً في نفسه غيرَ مقترنٍ بأحد الأزمنة الثلاثة *İsim üç zaman diliminden birini içermeyen ve tek başına bir anlam ifade eden şeydir.*" şeklinde tanımlanagelmiştir. (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 9). O, bu kavramı bazen müstakil bazen de fiil ve harf kavramlarıyla beraber çok fazla kullanır. Kitabının hemen başında fiil ve harf kavramlarının karşısında kullandığı bu kavram için bazı örneklere de yer verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 12). Bununla birlikte Sîbeveyhi söz konusu kavramı ism-i zaman (اسم الزمان), ism-i mekân (اسم المكان), ism-i alet (اسم الآلة) ve ism-i işaret (اسم الاشارة) gibi bir isim tamlaması içinde de kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 35, 36; 1408/1988: II, 5, 77, 1402/1982: IV, 87, 88, 94, 95).

İki mef'ûl isteyen fiillerin ismi faillerini bazı örnek cümleler içerisinde kullanan Sîbeveyhi, ism-i failin mazi anlamında kullanıldığında nasb amelini yapamayacağını, istifham edatından sonraki durumunu ve amelini bir takım örnekler doğrultusunda anlatmaya çalışır. İsmin çoğul kalıplarının bulunduğu, mevsûl (الذي) anlamını içeren elif lam takısı ile beraber kullanımı ve ameli, tahfif ve zaruretten dolayı üzerindeki tenvin ve sonunda bulunan nunların izâfe durumunda hazfedilmesi gerektiği, ecvef-sülâsî, ecvef-mehmuzu'l-lâm, nakıs-mehmuzu'l-ayn, hemzeli sülasi mezid ve rubâ'î mücerred gibi kalıpları da Sîbeveyhi tarafından ele alınmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 108,109, 110, 130, 166, 169, 175, 427, 428; IV, 280, 299, 348, 356, 376, 377). İsm-i mef'ûl'un (اسم المفعول) da tıpkı (binâ mechul) fiilleri gibi amel etmesinden söz eden

Sîbeveyhi, ism-i mef'ûlun ecvef-sülâsî ve nakıs-sülâsî kalıplarını bir takım örnekler doğrultusunda detaylı bir şekilde inceler. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 108,109; IV, 348, 407).

2.1.11. İdğâm Kavramı (الإدغام)

Sîbeveyhi idğâm için, والإدغام يدخل فيه الأولُ في الآخر والآخر على حاله, ويُقلب الأول فيدخل في الآخر حتى يصير هو والآخر من موضع واحد. "*Diğer (harf) olduğu gibi kalmakla beraber ilk (harfin) onunla iç içe girmesi ve ilk (harfin) değişerek diğer (harfle) aynı konumda kabul edilmesidir."* şeklinde bir tanım yapar. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 104).

İdğâmda asıl olan birinci harfin ikinci harfle dağmedilmesi/birleştirilmesidir diyen Sîbeveyhi, ikinci ve üçüncü kök harflerin aynı olması durumunda da idğâmın söz konusu olabileceğini belirtir. Bununla birlikte idğâmın şâz (kural dışı) boyutundan, nun harfinin ğunneli ve ğunnesiz idğâmından, boğaz harflerinin idğâma elverişli olmayışından ve idğâmın bazı isim ve fiil kalıplarında asla caiz olmadığından da söz eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 417,418, 421,422, 449, 451, 452, 469,470).

2.1.12. Masdar Kavramı (المصدر)

Masdarın fiilden türediğini söyleyenler ve bu açıdan tanımlayanlar olmakla beraber, المصدر هو الاسمُ الّذي أُشتقّ منه الفِعلُ " *Masdar, kendisinden fiilin türediği isimdir*." şeklinde tanımlayanlar da vardır. (el-Cürcânî, 1985: 231; İbnü'l-Müeddib, 1425/2005: 60). Çoğunlukla yapılan tanımı ise şöyledir: المصدر اسمٌ دلّ على معنى أو حدثٍ غير مقترنٍ بزمان *"Masdar, zamanla birliktelik etmemekle beraber bir mana veya bir olguya delâlet eden bir isimdir.*" (el-Hatîb, 1424/2003: 389; Râcî el-Esmer, 1413/1993: 382).

Sîbeveyhi masdar kavramını doğrudan kullanır ve müstakil başlıklar altında farklı fiil kategorilerinden yüzlerce masdar ve vezinlerini verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 5- 53, 78-97). Sîbeveyhi bazı cümlelerde mef'ûl mutlak olarak adlandırılan öğeyi de masdar kavramıyla açıklar. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 356-360). Masdarların özel isim olarak kullanımı, çoğul yapılması, kendisinden sonraki öğelerde fiil gibi amel yaptığı, ism-i fail ve ism-i mef'ûl anlamında zikredilmesi, mutasarrıf[5] ve gar-ı mutasarrıf çeşitleriyle beraber ism-i masdar (اسم المصدر) ve masdar mîmî (المصدر الميمى) gibi çeşitlerinin de bulunabileceği Sîbeveyhi tarafından konu edinmiştir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 274, 401; IV, 42, 43, 87; I, 154, 322-326).

Sîbeveyhi'nin لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ "Kitap ehlinin bilmemesi için" (Hadîd/57/29) mealindeki ayeti kerimede yer alan لِئَلَّا bileşiminin açılımını vermesinden sonra masdar kavramından söz etmesi, onun bu kavramı, masdar el-müevveli (المصدر المؤوّل) de içine alacak şekilde geniş gördüğüne yorumlanabilir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 390).

2.1.13. Maksûr, Memdûd ve Mankûs Kavramları (المقصور والممدود والمنقوص)

Sîbeveyhi, هذا باب المقصور والممدود "*Bu, maksûr ve memdûd (isimlerin açıklandığı) bâbtır.*" şeklindeki bir başlığın altında bu iki kategoriye giren isimleri uzunca anlatır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 536, 539). Söz konusu başlık altında فالمنقوص كلّ حرفٍ منْ بنات الياء والواو وقعتْ ياؤه أو واوه بعد حرفٍ مفتوحٍ "*Mankûs (isim, sonunda) ye (ي) veya vâv (و) harflerinin, fethalı bir harften sonra bulunduğu tüm kelimelerdir*." demesi onun mankûs ve maksûru aynı kategoride değerlen-

[5] Masdarın ref' (رفع) ve cerr (جرّ) konumlarında kullanılmasıyla beraber elif-lâm takısını da kabullenmesi mutasarrıf/çekimli olduğunu gösterir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 322).

dirdiğinin bir göstergesi sayılabilir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 536). O, maksûr bir ismin ref‘ (رفع), nasb (نصب) ve cerr (جرّ) harekelerini kabul etmediğini belirttiğinde mankûs (منقوص) kavramını kullandığı gibi maksûr isimlerin tesniyesini konu edindiğinde de bu kavramı kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 536, 537, 386-391).

Memdud'u da şöyle tanımlar: "وأمّا الممدود فكلّ شيئ وقعتْ ياؤه أو واوه بعد ألفٍ *Memdûd ise (sonunda) ye (ي) veya vâv (و) harflerinin, elif (harfinden) sonra bulunduğu herşeydir/her kelimedir."* (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 539).

2.1.14. Mef‘ûl Kavramı (المفعول)

Mef ‘ûl, genelde beraberinde bih (به), fih (فيه), leh (له), me‘ah (معه) ve mutlak (مطلق) kayıtlarıyla birlikte tanımlanmıştır. (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 56, 60, 74, 78, 78; el-Cürcânî, 1985: 241, 242; es-Suyûtî, 1418/1998: II, 5, 72, 97, 102, 175).

Sîbeveyhi bu kavramı doğrudan ve çok sıklıkla kullanır. Öne sürdüğü bazı örnek cümlelerden yola çıkılarak onun mef‘ul kavramını bazen mef‘ûl bih (المفعول به) bazen mef‘ûl mutlak (المفعول مطلق) bazen de mef‘ûl fih (المفعول فيه) çeşitlerini içine alacak şekilde kullandığı söylenebilir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 34- 37). Nedensellik bildiren mef‘ûlu ele aldığında bunu mef‘ûl leh (المفعول له) kavramıyla ifade eden Sîbeveyhi aynı zamanda mevkû‘ leh (الموقوع له) şeklinde bir isimlendirmeden de söz eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 367, 369). Birliktelik anlamı taşıyan mef‘ûlu aktardığında da mef ‘ûl me‘ah (المفعول معه) kavramı ile beraber mef‘ûl bih (المفعول به) kavramını da aynı anlamda kullanması dikkat çeker. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 297). Onun zaman zaman bu kavramı kâne'nin haberi (خبر كان), mef‘ûl mutlak (المطلق المفعول), nâibu'l-fâil (نائب الفاعل), binâ mechûl (المبني للمجهول), temyîz (التمييز) ve ma‘mûl bih (المعمول به) anlamında kullandığı da olmuştur. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 45, 96, 109, 204, 229; Yuhannâ Mirzâ, 1433/2012: I, 295-297).

2.1.15. Munâdâ Kavramı (المنادى)

Sîbeveyhi bu kavram için, اعلم أنّ النداء كلّ اسمٍ مضاف فيه فهو نصبٌ على اضمار الفعل المتروكِ إظهارُه. والمفردُ رفعٌ وهو في موضع اسمٍ منصوبٍ *"Bilesin ki nidâ, gizli olup ve (asla) açık bir şekilde getirilmeyen bir fiille nasb/mansûb olan tüm muzaf isimlerdir. Müfred (muzaf olmayan) isimler de mansûb bir isim konumunda olduğu halde (görünürde) raf‘/merfu‘dur."* şeklinde bir tanım yapar. هذا باب النّداء "*Bu, nida/munada bâbıdır.*" şeklindeki bir başlığın altında da bu konuyu detaylı bir şekilde inceler. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 182-202). Ayrıca هذا باب إضافة المنادى إلى نفسك "*Bu, munâdâyı kendi nefsine (mütekellim yâ'sına nasıl) izafe ettiğini (gösteren) bâbtır.*" şeklindeki başlığın altında da doğrudan munâdâ kavramını kullanır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 209, 210).

Sîbeveyhi'nin bir takım açıklamaları içerisinde munâdâ çeşitlerinden olan munâdâ muzaf (المنادى المضاف), munâdâ nekire (المنادى النكرة) ve munâdâ mufred (المنادى المفرد) doğrudan anlaşılıyorken munâdâ şibih muzaf (المنادى شبه المضاف) dolaylı olarak anlaşılmaktadır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 182, 287). Nidâ harfleri olarak yâ (يا), eyâ (أيا) ve ey (أى) edatlarının talaffuzen gizli bir fiilin (أعنى ve أريدُ fiilleri gibi) yerine geçtiğini belirten Sîbeveyhi, bunun nedenini çok kullanılış (كثرة الاستعمال) olarak belirtir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 291).

2.1.16. Mu‘tel Kavramı (المعتلّ)

Bir kelimenin içinde elif (ا), vâv (و) ve ye (ى) harflerinin asli olarak bulunması durumunda o kelimeyi mu‘tel olarak adlandıran Sîbeveyhi bu harflerin üzerinde bulunan harekelerin çoğu zaman sahih bir harf üzerine nakledildiğini de belirtir. (Sibeveyhi, 1402/1982: IV, 339,

340). Onun vav (و) ve ye (ى) harflerinin her birisine *el-Harfu'l-mu'tel* (الحرف المعتل) demesi de bunu teyit etmektedir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 345). Sîbeveyhi bazen bu harflere *el-ehrufu's-selâse* (الاحرف الثلاثة) bazen de *hurûfu'lmed ve'l-lîn* (حروف المدّ واللّين) der. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 426; IV, 318).Kitabın farklı bölümlerinde özellikle de dördüncü cildinde bu kavram çok sıklıkla geçmektedir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 29; IV, 358-360).

2.1.17. Mübtedâ ve İbtidâ Kavramları (المبتدأ والابتداء)

Sîbeveyhi mübtedâ'yı şöyle tanımlar: فالمبتدأ كلّ اسمٍ ابتدئ ليبنى عليه كلامٌ "*Mübtedâ, kelâmın (onun) üzerine kurulması için kendisiyle başlangıç yapılan her isimdir.*" (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 126). Aslında onun bu tanımı teknik bir açıklamadan uzak ve gayet sade bir tanım olarak göze çarpar ki ilk dönemlerde bu gibi yaklaşımların doğal karşılanması gerekir. Daha sonraki dönemlerde ise genelde şu şekilde tanımlanmıştır: المبتدأ هو الاسمُ المجرّدُ عن العوامل اللّفظيةِ مسندا إليه, أو الصفة الواقعة بعد حرف النفي أو ألف الاستفهام رافعةً لظاهرٍ. "*Mübtedâ, müsned ileyh olmakla beraber lâfzî amillerden soyutlanmış isimdir veya nefiy harfi ya da istifham hemzesinden sonra gelip zahir bir ismi ref' eden sıfattır/müştak isimdir.* (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 34-37; el-Esterâbâdî, 1996: I, 223, 224; el-Mehdî, 1424/2003: I, 229, 230).

Bazen müsned ve müsned ileyh kavramları doğrultusunda da mübtedâ kavramını kullanan Sîbeveyhi, nekire bir ismin mübteda olabileceğini ele alırken de bu kavramı kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 23, 24, 97, 328, 330; 1408/1988: II, 78, 126; 1408/1988: II, 148; III, 131, 165). Bazı cümlelerde gizli olarak bulunabileceği ve cümleye genellik kazandırmak adına istisna edatı olan illâ (إلاّ)' dan sonra gelebileceği de Sîbeveyhi tarafından açıkça belirtilmiştir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 141; 1408/1988: II, 130, 342). İbtidâ kavramını ise bazen mübtedâ anlamında kullanan Sîbeveyhi bazen manevi âmil bazen de kelâmın başı (صدارة الكلام) ve kendisinden önceki cümleyle asla irtibatı bulunmayan şey (الاستئناف) anlamında kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 23, 24, 61, 81, 310, 329, 330, 366; III, 98, 119; IV, 235).

2.1.18. Müzârî Kavramı (المضارع)

Müzârî, "*Başında ez-zevâidü'l-erba'a (الزوائد الأربع) olarak bilinen hemze (أ), nûn (ن), te (ت) ve ye (ي) harflerinden bir tane bulunan fiildir.*" şeklinde tanımlanmıştır. (el-Cürcânî, 1985: 233; et-Teftâzânî, 1432/2011: 100). İ'rab harflerinin/harekelerinin ref' (رفع), nasb (نصب), cerr (جرّ) ve cezm (جزم) olduğu ve bunların ancak mütemekkin yani mu'rab isimler ile (الأسماء المتمكّنة) ism-i faillere benzeyen fiillerde (الأفعال المضارعة لاسماء الفاعلين) gerçekleşebileceğini belirten Sîbeveyhi'nin bu kavramı sözlük anlamıyla ele aldığı göze çarpmaktadır. Bu, kitabın farklı bölümlerinde de görülmektedir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 13, 171; III, 3, 9,10). Sîbeveyhi müzari fiilin merfu' (مرفوع), mansûb (منصوب) ve maczûm (مجزوم) durumu ile mebnilik durumunu da detaylı bir şekilde inceler. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 13, 14, 20; IV, 287; III, 5-11).

2.1.19. Müfred Kavramı (المفرد)

Müfred kavramı genel olarak, ما لا يدلّ جزءُ لفظِه على جزء معناهُ *"Telaffuz edildiğinde, (sahip olduğu kısımların/harflerin, karşılığında kullanıldığı) anlamın parçasına delâlet etmeyen şey.*" şeklinde tanımlanmıştır ki bu tanımın Mantıkçılara ait olduğu söylenmektedir. (el-Cürcânî, 1985: 240; el-Kefevî, 1419/1998: 829; el-Fâkihî, 1414/1993: 85). Bu kavram da Sîbeveyhi'nin doğrudan kullandığı kavramlar arasında yer alır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 186, 187; 1408/1988: II, 48). Sîbeveyhi çok yaygın bir şekilde *müfred*'i vâhid (الواحد) olarak da adlandırır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 22, 210, 351; III, 227, 303, 489, 493, 494). Bir eylemin iki kişi tarafından yapılmasına rağmen bazen çoğul olarak da ifade edilebileceğine değinen Sîbeveyhi, iki kişiyi *müfre-*

deyn (مفردين) şeklinde belirterek bu kavramın tesniyesine de yer verir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 48).

2.1.20. Müsned ve Müsned İleyh Kavramları (المسند والمسند إليه)

Sîbeveyhi, "وهما ما لا يَغنى واحدٌ منهما عن الآخر، ولا يجدُ المتكلّمُ منه بدّا *Onlar (müsned ve müsned ileyh), birbirlerinden bağımsız olmayan ve mütekellimin (konuşan kişinin onlardan) birisini zikretmeme olasılığının da bulunmadığı şey(ler)dir*." tarzında müsned ve müsned ileyhi bir tanım altında verir. Ayrıca bu konuya ayrı bir başlık da ayıran Sîbeveyhi mübteda (مبتداء) ile haberini (المبنىّ عليه), başında kâne ve benzerleri (كان وأخواتها) ile inne ve benzerlerinin (إنّ و أخواتها) bulunduğu isim cümlelerini ve fiil cümlesinin iki ana unsuru olan fiil (الفعل) ve failini (فاعل الفعل) de bu kavramlar üzerinden okumaya çalışarak bolca örnek verir.[6] (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 23; 1408/1988: II, 78, 126).

2.1.21. Nudbe Kavramı (النُّدْبة)

Nudbe kavramı Sîbeveyhi'den sonraki dönemlerde de *en-nudbe* (النُّدْبة) olarak ifade edildiği gibi *el-mendûb* (المندوب) olarak da ifade edilmiştir. Münadâ için belirtilen şartları taşıması gerektiği gibi münadânın bir çeşidi olarak da değerlendirilen en-nudbe, إعلانٌ المتفجّع باسم مَنْ فقده لموتٍ أو غيبةٍ، ولها واوٌ و ياء مع الأمن "*Acı çekenin, ölüm veya kaybolmadan dolayı yitirdiği kişinin ismini zikrederek acısını dile getirmesidir. Nudbe'nin (başına) vâv (و) harfi getirilir. Münadâ ile karışma ihtimali bulunmadığı taktirde ye (ي) harfi de getirilebilir*." şeklinde açıklanıp tanımlanmıştır. (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 58; el-Cürcânî, 1985: 250; es-Suyûtî, 1418/1998: II, 49).

Sîbeveyhi, "Birilerinin içten içe acı çekerek ve hayıflanarak çağrılması" şeklinde açıkladığı bu kavramı, هذا باب الندبة "*Bu, nudbenin/ağıtın (hükmünün açıklandığı) bâbtır."* tarzında ayrı bir başlık altında inceler. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 220). Nudbe olan ismin (hayıflanma ve ağıtın muhataplarca anlam kazanması ve daha iyi karşılanması için) ma'rife olması gerektiğinin yanı sıra bir ismin *nudbe* olarak adlandırılması için başında mutlaka *yâ* (يا) ve *vâ* (وا) edatlarının

---

[6] Müsned ve müsned ileyh kavramlarının muğlâklığını ilk olarak açıklamaya çalışanların başında Sîbeveyhi'nin eserini şerheden es-Sîrâfî gelir. Sîbeveyhi'nin kullandığı هذا باب المسند والمسند إليه cümlesinin dört farklı anlama gelebileceğini belirten es-Sîrâfî sırasıyla şu açıklamalarda bulunur:

a. Müsned, (söz ve konuşma anlamında olan) *el-hadîs* (الحديث) ve *el-haber* (الخبر) manasındadır; müsned iley ise *el-muhaddes anh* (المُحدَّث عنه kendisinden söz edilen) manasındadır. Binaenaleyh, bir fiil ve failden oluşan قام زيدٌ (Zeyd kalktı) cümlesi ile bir isim/mübtedâ ve haberden oluşan زيدٌ قائمٌ (Zeyd ayaktadır) cümlesinde fiil, fâil için haber de isim/mübtedâ için getirilmeye çalışılan bir söz ve bir hadîstir. Başka bir ifadeyle bu cümlelerde yer alan mübteda ve fâilin her biri kendisinden söz açılan anlamındaki *müsned ileyh* (مسند إليه), *mühaddes anh* (محدّث عنه) ve *muhber anh* (مخبر عنه) olarak isimlendirilmektedir ki bu en doğru yaklaşımdır. (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 173).

b. Sîbeveyhi, هذا باب المسند والمسند إليه cümlesiyle, هذا باب المسند إلى الشيء والمسند ذلك الشيءُ إليه *"Bu, (karşılıklı olarak) birbirlerine isnadları olan şeylerin (hükmünün açıklandığı) bâbtır"* şeklinde bir anlamı kastetmiştir. Yani gramer kuralları gereği anlam olarak bir cümlenin başında da olması gereken bir ifadeye cümle sonunda belirtildiği gerekçesiyle yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu şekildeki bir tahlile göre isim veya fiil cümlesinin temel unsurları olan mübtedâ-haber ve fiil-fail öğelerinin her birine *müsned ileyh* denmektedir. (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 173). Bu şekilde bir yaklaşım A'lem eş-Şentemerî tarafından da sergilenmiştir. (eş-Şentemerî, 1420/1999: 198, 199).

c. Hangi durum olursa olsun cümlenin ilk öğesi *müsned ileyh*, ikinci öğesi ise *müsned* olarak kalır. Dolayısıyla fiil cümlesindeki sıralama dikkate alındığında fiil ilk başta olduğu için *müsned ileyh*, fail de *müsned*; isim cümlesinde yer alan mübtedâ *müsned ileyh*, haber *ise müsned* olarak adlandırılır. Ayrıca bu durumda ikinci öğe *el-mebnâ* (المبنىّ), birinci öğe de *el-mebnâ aleyh* (المبنى عليه) olarak görülmektedir. (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 173).

d. Hangi durum olursa olsun tıpkı bir isim tamlamasında yer alan birinci öğenin *muzaf* ikinci öğenin de *muzaf iley* olarak adlandırılıp ve bunlardaki yer değişikliğinin mümkün olmaması gibi cümlenin ilk öğesi *müsned* ikinci öğesi ise *müsned ileyh* olarak adlandırılır ve böyle kalır. Binaenaleyh bu yaklaşımda müsned ve müsned ileyh arasında tamlayan ve tamlanan ilişkisi ön planda tutulmaya çalışılır ve birinci öğenin/müsnedin ancak ikinci öğe ile/müsned ileyh ile tamamlanacağı vurgusu yapılır. (es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 173, 174). Sîrâfî'nin bu çok yönlü tahliline benzer bir tahlilin diğer bir şarih olan İbnü's-Saffâr tarafından da yapıldığı aktarılmaktadır. (Muhammed Halîfe, 1996: 18; Yûhannâ Mirzâ, 1433/2012: I, 245, 246).

olması gerektiğini de belirten Sîbeveyhi, nudbe'nin sonuna bitişen elif harfini de nudbe elifi (ألف الندبة) olarak adlandırır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 224, 227; 1402/1982: IV, 165, 236).

2.1.22. Sıfat ve Sıfat Müşebbihe Kavramları (الصفة والصفة المشبّهة)

Sıfatın tanımı genelde onunla eş anlamlı olan *en-na't* (النعت) kullanılarak şu şekilde yapılmıştır: النعت تابعٌ مكمّلٌ لمتبوعه على معنىً فيه *"Na't/sıfat, metbû'unda/mevsufunda bulunan bir mana açısından onu tamamlayan bir ikincil (öğe)dir."* (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 95; el-Cürcânî, 1985: 262; es-Suyûtî, 1418/1998: III, 117). Sıfat müşebbihe ise genelde ما اشتق منْ فعلٍ لازم لمَنْ قام به على معنى الثبوت "*Birinde bulunan bir vasfın sabitliğini ifade etme açısından lâzımî/geçişsiz bir fiilden türeyen şeydir/kelimedir*." şeklinde tanımlanmıştır. (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 141).

Birçok yerde sıfat kavramını doğrudan kullanan Sîbeveyhi'nin, sunmaya çalıştığı bazı örneklerden söz konusu kavramı na't (النعت), temyîz (التمييز), hâl (الحال), haşv (الحشو) ve te'kid (التوكيد) kavramlarıyla eş değer gördüğü de çıkartılabilir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 106, 121, 124, 351, 359, 390, 391). Örneğin o, هذا باب ما تكون فيه أنت وأنا ونحن وهو وهى وهم وهن وأنتن وهما وأنتما وأنتم وصفا *"Bu, ente, ena, nahnu, huve, hiye, hum, hunne, entunne, humâ, entuma ve entum (zamirlerinin) sıfat (olarak) kullanıldığı bâbtır."* der ve ardından مررت بك أنت, رأيتك أنت gibi örnekleri verir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 385, 387). يا أيّها الرجلُ cümlesini açıklarken de söz konusu cümlenin يا أيّها veya يا أيّ şeklinde anlamsız olacağı için tefsîre (sıfata) ihtiyaç duyduğunu dolayısıyla الرجل kelimesinin cümlede sıfat olarak bulunduğunu ve cümleyi tefsîre/açıklığa kavuşturduğunu söyleyerek sıfat (الوصف) ile tefsîr (التفسير) kavramını bir arada kullanır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 188-190). Sîbeveyhi çok fazla olmasa da sıfat ile aynı şeyi karşılayan *en-na't* (النعت) kavramını da kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 434; 1408/1988: II, 22).

Sıfat müşebbihe kavramını ise هذا باب الصفة المشبّهة بالفاعل فيما عملت فيه *"Bu, amel/etki etmede (ism-i) faile benzeyen sıfatın (hükmünün açıklandığı) bâbtır."* şeklindeki başlığın içinde açık bir şekilde kullanan Sîbeveyhi, muzaf olmasına rağmen üzerinde elif-lâm takısının bulunduğu tek kavramın yine sıfat müşebbihe olduğunu, هذا الحسنُ الوجهِ cümlesiyle belirtir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 194, 200).

2.1.23. Te'nîs Kavramı (التانيث)

Bu kavram ve ifade ettiği anlamlar daha sonraki dönemlerde yazılan gramer kitaplarında genelde *el-müzekker ve'l-müennes* (المذكّر والمؤنّث) başlığı altında yer alır. Tanımı da yine müzekker ile birlikte şu şekilde yapılmıştır: المذكّر ما خلا عن العلامات الثّلاث:التاء والألف والياء، والمؤنّث ما وُجدتْ فيه إحداهنّ *" Müzekker, üç alametten yani (dişilik alameti olarak değerlendirilen) te, elif ve ye harflerinden yoksun olan şeydir/kelimedir; müennes (ise) içinde söz konusu harflerden birinin bulunduğu şeydir/kelimedir."* (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 187).

Sîbeveyhi bazı kelimelerin manalarından hareket edilip müennes olarak değerlendirilmelerinin de mümkün olacağını belirttikten sonra te'nisin gerek fiil gerekse isimlerde te (تاء التانيث) harfi ile bilinebileceğinin altını çizer. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 36-38). Ayrıca o, müennes olması koşuluyla muzafın muzaf ileyhten te'nislik elde edebileceğini, bir kısım çoğulların müennes addedildiğini ve eb/baba (أبْ) kelimesinin nida esnasında يا أبتِ ve يا أبتاه gibi şekillerde de kullanılabileceğini de ifade ederken de çok sıklıkla bu kavramı kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 52, 402, 1408/1988: II, 39, 210, 211).

2.1.24. Tasğîr Kavramı (التصغير)

Tasğîr kavramının en yaygın tanımı şu şekildedir: التّصغيرُ عبارةٌ عنْ تغيير الاسم ليدلّ على صِغَر المُسمّى وقِلّة أجزائه "*Tasğîr, müsemmanın küçüklüğü veya cüzlerinin azlığına delâlet etmesi için ismin/kelimenin (yapısal) değişikliğinden ibarettir*." (es-Süheylî, 1412/1992: 70).

Eserinin farklı bölümlerinde bazen tahkîr (التحقير) kavramını da kullanan Sîbeveyhi, tasğîr için هذا باب التصغير *"Bu, tasğîr(in hükmünün açıklandığı) bâbtır*" şeklinde ayrı bir başlık kullanarak burada tasğîr hakkında çok ayrıntılı bilgilere yer verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 415, 477). Tasğîrin, kelimenin kökeninin bilinmesindeki rolü, sadece müsağğar şekli bulunan kelimeler, mürekkeb mezci (المركب الزجى), ism-i fail, ism-i cem' (قوم ve رهط gibi) ve başında vasıl hemzesi bulunan kelimelerin tasğiri gibi birçok konuyu ele alan Sîbeveyhi özellikle Halil b. Ahmed ve Yunus b. Habib'in görüşlerini de sıklıkla aktarmaya çalışır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 267; 1402/1982: III, 322, 433, 457, 477, 480, 494).

2.1.25. Ted'îf ve Mudâ'af Kavramları (التضعيف والمضاعف)

Sîbeveyhi eserinin bir yerinde هذا باب مضاعف الفعل "*Bu, mudâ'af fiilin (hükmünün açıklandığı) bâbtır."* derken diğer bir yerinde ise هذا باب التضعيف "*Bu, ted'îf babıdır.*" der. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 529; IV, 417). Ted'îf için والتّضعيفُ أنْ يكون آخرَ الفعلِ حرفان من موضعٍ واحدٍ "*Ted'îf, fiilin sonunda aynı cinsten iki harfin bulunmasıdır.*" tarzında bir tanım da getiren Sîbeveyhi, üç harften fazla olan kelimelerin ted'îfi, şiir mısralarının sonundaki (القوافى) ted'îf, ted'îf harflerinden birinin hazfi ve mudâ'af fiillerin cezm hali gibi konuları da irdelemeye çalışır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 265; 1402/1982: III, 529; IV, 169, 170, 326, 327, 422).

2.1.26. Te'kîd Kavramı (التوكيد)

Te'kîd'in tanımı genelde şu şekilde yapılmıştır: التأكيدُ تابعٌ يقرّر أمرَ المتبوع في النّسبة أو الشّمول "*Te'kîd, metbû'un (tabî olduğu kelimenin) orantısal ya da kapsayıcılık durumunu kararlaştıran/belirginleştiren bir (bağımlı ve) ikincil (kelime)dir."* (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 100; el-Cürcânî, 1985: 51; el-Kefevî, 1418/1998: 267).

Bu kavramı ayrı bir başlık altında incelemeye tabî tutmayan Sîbeveyhi, bazı yerlerde bizzat bu kavramı kullandığı halde birçok yerde de sıfat/vasf (الوصف-الصفة) ve na't (النّعت) gibi kavramları bu anlamda kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 158, 377; 1408/1988: II, 378, 385). Bazı cümlelerde bulunan öğelerin hem bedel hem de te'kid olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğunu söyleyen Sîbeveyhi'nin eserinin değişik bölümlerinde kurduğu bir takım cümlelerinden te'kîd kavramıyla eş değer olan tekrîr (التكرير) kavramını da çıkartmak mümkündür. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 158; III, 172; 1408/1988: II, 396).

Te'kîdin müsennâ yani tekrarlanarak gelebildiğini belirten Sîbeveyhi lafzî te'kide (التوكيد اللفظى) vurgu yapar. Münadaya konu olan ismin كلّ ve اجمعون - أجمعين gibi öğelerle te'kid olabileceğini belirterek bir nevi manevi te'kide de (التأكيد المعنوى) işaret eder. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 125, 184; 1402/1982: III, 172).

2.1.27. Tenvîn Kavramı (التّنوين)

Tenvîn نونٌ تلحق آخر الاسم المتمكّن "*Mütemekkin (i'râbı kabul eden) ismin sonuna bitişen bir nundur."* şeklinde tanımlanmıştır. (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 194; İbn Ya 'îş, 1422/2001: V, 154; es-Süheylî, 1412/1992: 68).

Eserinin farklı kısımlarında tenvîn kavramını çok fazla kullanan Sîbeveyhi ayrı bir başlık altında bu kavrama yer vermez. Farklı konuları irdelediği esnada yeri geldiğinde bu kavramdan söz eden Sîbeveyhi, tenvînin nekirelik (تنوين التنكير), ivaz (تنوين العوض), terennüm[7] (تنوين الترنّم) ve muzafa benzer (تنوين شبه الضاف) çeşitlerinin olduğunu da dolaylı bir şekilde anlatır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 22; 1408/1988: II, 199, 287; 1402/1982: III, 310; IV, 206, 207). Tenvinden sonra vasıl hemzesinin (الألف الموصولة) bulunduğu durumlarda tenvînin harekesi esre olan bir nun harfi gibi okunacağını da belirten Sîbeveyhi tenvinin bazen tahfif için hazf edilebileceğini de söyler. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 166; III, 505).

2.1.28. Tesniye Kavramı (التثنية)

Tesniye kavramı şu şekilde tanımlanmıştır: "جعْلُ الاسمِ القابلِ دليلَ اثنين متّفقين في اللّفظ غالبا" *"Uygun ismi, (genelde lafız bakımından aynı olan) iki şeye delalet edecek şekilde değiştirmektir."* (Ebû Hayyân, 1419/1998: I, 220).

Bu kavram هذا باب التثنية "*Bu, tesniyenin (hükmünün) açıklandığı bâbtır.*" tarzında doğrudan Sîbeveyhi tarafından kullanılmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 385). Tesniyenin i'râbından da söz eden Sîbeveyhi, sayı açısından bazı sözcüklerin net bir şekilde anlaşılmasında da tesniyeye rol biçmektedir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 17-19; III, 385, 640). Eserinin farklı yerlerinde bazen tesniye anlamında el-musennâ (المثنّى) ve es-sinâyeyn (الثِّنايين) ifadelerini de kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 621, 622; IV, 387).

2.1.29. Zarf Kavramı (الظرف)

Gramer kitaplarında mef 'ûl fih (المفعول فيه) olarak da adlandırılan zarf, وقتٌ أو مكانٌ ضُمّنا باطّرادٍ "في" "*Düzenli bir şekilde (anlam olarak) "içindelik" anlamına gelen fi'yi içeren zaman veya mekândır."* şeklinde tanımlanmıştır. (İbn Mâlik, 1428/2007: 108; İbn Akîl, 1400/1980: II, 191).

Bu kavram هذا بابُ وقوعِ الأسماء ظروفا "*Bu, (bazı) isimlerin zarf olduğu (zarf olarak kullanıldığı) bâbtır."* şeklinde doğrudan Sîbeveyhi tarafından kullanılmıştır. الظروف من الأماكن ve الظروف من الليالى والأيام gibi ifadelerle zarf-ı mekân (الظرف المكان) ve zarf-ı zaman (الظرف الزمان) kavramlarına da işaret eden Sîbeveyhi "bir an" anlamına gelen hîn (الحِين) sözcüğünü de zarf manasında kullanır ve bu konuda bolca örnek verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 216-219, 222, 227). Bazı yerlerde zarf-ı zaman anlamında *zurûfu'd-dehr* (ظروف الدهر) tamlamasını da kullanan Sîbeveyhi, câr ve mecrûru da (الجار والمجرور) zarf olarak değerlendirip müstakar (الظرف المستقر) ve lağv (الظرف اللغو) nitelemelerine de işarette bulunur. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 55, 56; 1408/1988: II, 52, 91). Mübhem zarflar (الظروف المبهمة), mütemekkin/güçlü ve gayrı mütemekkin/güçsüz zarflar (الظروف المتمكّن و غير المتمكّن) ve ism-i fiil olarak kullanılan zarflar gibi konular da Sîbeveyhi tarafından irdelenmiştir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 285, 286, I, 249, 250, 410, 411, 416).

2.1.30. Zamir Kavramı (الضّمير)

Zamir kavramı genelde şu şekilde tanımlanmıştır: المضمرُ وهو الموضوعُ لتعيين مسمّاه مُشعرا بتكلّمه أو خطابِه أو غيبتِه "*Zamir, birinci (mütekellim), ikinci (muhatab) ve üçüncü (gaib) şahıs olduğunu göstermesi açısından müsemması için konulan şeydir/kelimedir.*" (Ebû Hayyân, 1419/1998: II, 128).

[7] Bu tenvîn özellikle sonu illet harfi olan şiir sonlarındaki kelimeye musikimsi bir ses katmak için getirilir. (Bkz: el-Âşır, 1408/1988: 74).

Sîbeveyhi beş kısım ma'rifeyi sayarken el-İdmâr (الإضمار) kavramını zamirler anlamında kullanır ve doğal olarak zamirleri de marife kabul eder. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 5, 6). Zamirler hakkında هذا باب مجرى علامات المضمرين "*Bu (tüm) zamirlerin alametlerinin/çeşitlerinin (anlatıldığı) bâbtır."* şeklinde genel bir başlık kullanan Sîbeveyhi şu şekilde bir tasnife başvurur: Merfu' zamir (المضمر المرفوع), muhatap zamir (المضمر المخاطب), gaip zamir (المضمر المحدَّث الغائب عنه), mansûb zamir (المضمر المنصوب), macrûr zamir (الإضمار المجرور-المجرور المضمر), mansûb mütekellim zamir (المضمر المنصوب المتكلّم) ve macrûr mütekellim zamir (المضمر المجرور المتكلّم). (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 350, 351, 355, 362, 366, 368). Cer harfleri olan kaf (الكاف), hatta (حتّى) ve müz (مذْ) edatlarına zamirin bitişemeyeceği, muhatap müzekker için üstün, muhatap müennes için ise esreli ka harfi (كَ- ك) kullanılması gerektiğini de aktaran Sîbeveyhi özellikle inne ve benzerleri edatları sonrası genellikle gizli olarak bulunması gereken bir durum ve hâl zamirine (ضمير الشأن) dolaylı olarak değinmeye çalışır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 134, 135, 137, 383; 1402/1982: IV, 199; I, 69-71; III, 72, 73, 165). Onun bir takım açıklamalarından fasıl zamiri de (ضمير الفصل) doğrudan anlaşılabilmektedir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 387-397).

2.2. Dolaylı Olarak Ele Alınan Kavramlar

Dil kuralları perspektifinde kavramları karşılama hususunda bazen uzun açıklama ve nitelemelere yer verildiğine de rastlanmaktadır.[8] Nitekim Sîbeveyhi ve ondan sonra gelen Müberred'in bazen anlatmak istedikleri bir gramer konusunu herhangi bir kavram kullanmadan uzun cümlelerle yani dolaylı olarak açıkladıkları olmuştur. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 39, 40, 45, 47; 1408/1988: II, 366; el-Müberred, 1415/1994: III, 97).

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinde dolaylı olarak ele alınan gramer kavramları ise şu şekilde sıralanabilir:

2.2.1. Ef'âlu'l- Kulûb Kavramı (أفعال القلوب)

Ef'âl-u Kulûb kavramı zanne ve benzerleri (ظنّ وأخواتها) gibi genelde iki mef'ûl alan fiiller için sonraları ifade edilmiştir. Sîbeveyhi tarafından هذا بابُ الفاعل الّذى يتعدّاه فعلُه إلى مفعولين "*Bu, fiili iki tane mef'ûle sirayet eden failin (hükmünün anlatıldığı) bâbtır."* şeklinde dolaylı olarak ele alınmış ve حسِب, ظنَّ, خال, رأى, وجد fiilleri örnek getirilerek bu kategoride değerlendirilen fiillerin genelde şekk/kesin olmayan bir bilgi (أفعال الشكّ) ve yakîn/kesin olan bir bilgiyi (أفعال اليقين) ortaya atmak için kullanıldıklarına da dikkat çekilmiştir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 39, 40; 1408/1988: II, 366). Müellif, هذا بابُ الأفعال الّتى تستعمل وتلغى "*Bu, musta'mel/emel eden ve mulğâ/emelden düşebilen fiillerin (anlatıldığı) bâbtır.*" şeklinde bir başlık daha kullanarak söz konusu fiillerle beraber sürekli dillendirilen ilğâ (الإلغاء) kavramını doğrudan kullanır. İstifhâm elifi/hemzesi (ألف الاستفهام) ve ibtidâ lâmı (لام الابتداء) ile bu fillerin amelden düşeceğini de açıklayan Sîbeveyhi dolaylı olarak söz konusu fiillerin amellerinin zorunlu bir şekilde sadece lâfzen iptali anlamına gelen ta'lik (التعليق) kavramına da işaret eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 118, 236, III, 148).

2.2.2. Ef'âl u'l-Mukarabe Kavramı (الأفعال المقاربة)

Sîbeveyhi, bir sıfat tamlaması şeklinde isim olarak kullanılan bu kavramı doğrudan kullanmamıştır. Fakat عسى, كاد اخلولق, جعل, أخذ gibi fillerin tıpkı kâne (كان) fiili gibi isim ve habere ihtiyaç duyduğunu söyledikten sonra bu fillerin sözlük anlamlarını da vermesi dolaylı olarak bu

[8] Bu uzun açıklama ve nitelemeler bir nevi tanım olduğu için burada ayrıca tanımlamalara yer verilmeyecektir.

kavramı kullandığının bir göstergesi sayılabilir. Nadiren de olsa onun bu fiilleri hurûf (الحروف) olarak adlandırmasına da rastlanılmaktadır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 71; III, 11, 12, 157-160).

2.2.3. Ef'âlu'n- Nâkısa Kavramı (الأفعال الناقصة)

Bu da bir önceki kavram gibi daha sonraları dillendirilmiştir. Genelde kâne ve benzerleri (كان وأخواتها) şeklinde şöhret bulmuştur. Sîbeveyhi dolaylı olarak bu kavramı هذا بابُ الفعل الّذى يتعدّى اسمَ الفاعل إلى اسم المفعول و اسم الفاعل والمفعول فيه لشيءٍ واحدٍ "*Bu, ism-i fail ile ism-i mef'ûlun aynı olmasıyla beraber ism-i failin ism-i mef'ûle sirayetini sağlayan fiilin (hükmünün anlatıldığı) bâbtır.*" şeklinde açıklar. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 45-47). Kendilerinden sonra gelen öğelerde ref' (رفع) ve nasb (نصب) ameli işlediklerini de açıkça ifade eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 23; 1408/1988: II, 148). Merfu konumunda olan öğeyi fail şeklinde de tanımlayan Sîbeveyhi, kâne fiilinin habere ihtiyaç duymadan bazen faille yani isimle de yetinebileceğini (buna كان التامة denir) de ifade eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 46-49).

2.2.4. Ecvef ve Nakıs Kavramları (الأجوف والناقص)

Sîbeveyhi mu'tel kavramının kapsamı içerisinde yer alan ecvef (الأجوف) ve nakıs (ناقص) kavramlarından doğrudan söz etmez. Dolaylı olarak *ecvef* ile aynı anlama gelen هذا بابُ ما الياءُ والواوُ فيه ثانيةٌ وهما في موضع العين منه "*Bu, ya (harfi) ve vav (harfinin kelimede) ikinci sırada olduğu (yani) her ikisinin de (kelimede) ayn(e'l-fiil olarak bulunduğu) bâbtır*" ve *nâkıs* ile aynı anlama gelen هذا باب ما كانت الياءُ والواوُ فيه لامات *Bu, ya (harfi) ve vav (harfinin) lâme'l-fiil (üçüncü sırada) bulunduğu kelimelerin (hükmünün açıklandığı) bâbtır*" şeklinde kapsamlıca her iki çeşidin özelliklerinden söz eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 339-350, 381- 387). Bir fiilde vav harfinin hem başta hem de sonda (وعوت gibi) gelmesinin ağır olduğunu ve bunun hoş karşılanmadığını, bu durumun ya harfi için (يديت gibi) bazen geçerli olabileceğini dile getiren Sîbeveyhi burada da dolaylı olarak mu'telin lefîf (لفيف) çeşidine atıfta bulunur. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 401).

2.2.5. Mebni Kavramı (المبنى)

Sîbeveyhi, genelde mebni olduğu söylenilen bazı isim ve zarfları ele aldığında bunların sonunda var olan harekeleri damme (الضمة), fetha (الفتحة) ve kesre (الكسرة) gibi isimlendirmelerle dile getirir ki bunların sadece mebni isimler için kullanıldığı bilinmektedir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 286, I, 13-15). Aslında mebni isimler için doğrudan *el-esmâ gayri'l-mütemekkin* (الأسماء غير المتمكّنة) tamlamasını kullanan Sîbeveyhi, ما يُبنى عليه الحرفُ بناءً لا يزولُ عنه *"Değişmeyecek şekilde harfin/kelimenin üzerine bina edildiği şey/hareke*" tarzında bir açıklamayla da dolaylı olarak mebni kavramına işaret eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 13, 15; III, 297, 298). Bu kavram Sîbeveyhi tarafından bazen *kendisinde amel edilen şey* (المعمول فيه) ve *mübtedânın haberi* anlamında da kullanılmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 263; 315; III, 503; 1408/1988: II, 88, 115, 118, 126).

2.2.6. Müte'addî ve Lâzım Kavramları (المُتعدّي واللاّزم)

Sîbeveyhi, bu kavramlar için daha çok dolaylı bir açıklamayı tercih eder. Zira Sîbeveyhi'nin bir fiilin müte'addî/geçişli veya lâzım/geçişsiz olduğunu göstermek için هذا بابُ الفاعل الّذي يتعداه فعلُه إلى مفعول "*Bu, fiili/eylemi bir mef'ûl(üzerin)e vuku bulan failin (hükmünün anlatıldığı) bâbtır.*" ve هذا بابُ الفاعل الّذي لم يتعدّه فعلُه إلى مفعول "*Bu, fiili/eylemi bir mef'ûl(üzerin)e vuku bulamayan failin (hükmünün anlatıldığı) bâbtır.*" şeklinde uzun tanımlamalar kullandığı görülür. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 33, 34, 37, 39, 41, 43). Lâzım bir fiilin nasıl müte'addî olduğunu da çok ayrıntılı bir şekilde açıklayan Sîbeveyhi on'dan fazla vezin/kalıp vererek konuyu detaylandırmaya çalışır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: IV, 55-78).

2.2.7. Nâibu'l-fâil Kavramı (نائب الفاعل)

Nâibu'l-fâil'in tanımı şöyle yapılmıştır: نائب الفاعل وهو المسندُ إليه فعلٌ أوْ مضمّنٌ معناهُ، تامٌّ، مقدّمٌ، فارغٌ، مصوغٌ للمفعول *"Nâibu'l-fâil, tâm (nakıs olmayan), mukaddem (nâibu'l-fâilden önce gelen), boş olan (fâili olmayan) ve mef'ûle/edilgenliğe elverişli olan bir fiilin ya da fiilin anlamını içeren bir şeyin kendisine isnad edildiği kelimedir.*" (Ebû Hayyân, 1419/1998: VI, 225).

Sîbeveyhi'nin, كُسِيَ عبدُ اللهِ الثوبَ "*Abdullah'a elbise giydirildi*", أُعطِيَ عبدُالله المالَ "*Abdullah'a mal verildi*" cümlelerinde yer alan Abdullah (عبدُ اللهِ) kelimesini مفعول هو بمنزلة الفاعل failin yerine geçen mef'ûl şeklinde ifade ederken bu kavrama işaret ettiği görülür. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 41, 42). Onun, والمفعولُ الّذي لم يتعدهُ فعلُه ولمْ يتعدّ إليه فعلُ فاعلٍ şeklinde uzun bir ifadesinin daha sonraları *nâibu'l-fâil* kavramı yerinde kullanılan *mef'ûl mâ lem yusemme fâiluh* (مفعول ما لمْ يسمّ فاعله) kavramı için ön ayak olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Rummânî'nin doğrudan bu terime yer verdiği görülür. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 34; es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 258; er-Rummânî, 1414/1993: I, 177). Sîbeveyhi ele aldığı bazı açıklamalar doğrultusunda zarf, masdar ve câr mecrûrun da nâibu'l-fâil olabileceğini dolaylı olarak aktarmaya çalışır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 223, 228).

2.2.8. Sıla ve Mevsûl Kavramları (الصّلة والموصول)

Sîbeveyhi sözü edilen her iki kavramı da kullanmaz. Mevsûl için *el-ismu'l-lez'i bi ma'nâ ellezî* (الإسم بمنزلة الذّي), sıla için ise *el-haşv* (الحشو) ifadelerini kullanır. Haşvin söz konusu olduğu durumlarda bir önceki edatın (ما,من gibi) nekira (موصوفة) değil mutlaka marife (موصولة) yani ellezî (الّذى) anlamında görülmesi gerektiğini de belirten Sîbeveyhi aynı şekilde haşvin/sılanın mutlaka cümle olarak gelmesini de gerekli gördüğünü belirtir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 105-108).

2.2.9. Temyîz Kavramı (التّمييز)

Sîbeveyhi, هذا باب ما ينتصب لأنه قبيحٌ أن يكون صفة *"Bu, sıfat olması çirkin (karşılandığı) için mansub okunan şeylerin (hükmünün açıklandığı) bâbtır."* şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra هذا راقودٌ خَلاً "*Bu, sirke dolu bir küptür.*" şeklinde bir örnek vererek temyîze işaret eder. Ayrıca söz konusu cümlenin هذا راقودٌ خلٍّ ve هذا راقودٌ من خلٍّ şeklinde de okunabileceğini belirten Sîbevehi aynı zamanda temyîzin üç ayrı çeşidinin olduğunu da göstermeye çalışır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 117,118).

Sîbeveyhi'nin داري خلف دارك فرسخاً "*Benim evim senin evinin bir fersah arkasındadır."* tarzında bir örnek verdikten sonra, "eğer söz konusu cümle داري خلف دارك "*Benim evim senin evinin arkasındadır.*" şeklinde söylenseydi iki evin birbirinden ne kadar uzak olduğu hususunda bir fikrimiz olmazdı. Bundan dolayı فَرْسخاً, ذِراعاً ve مِيلاً gibi açıklayıcı ve tamamlayıcı öğeler getirilir" biçimindeki açıklamasından temyîz kavramının bir alternatifi olarak sunulan tebyîn (التّبيين) kavramının anlaşılması da mümkün görünmektedir. Bu söylenilenler tefsîr (تفسير) kavramı için de geçerlidir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 417; III, 562). Başka bölümlerde de bu gibi açıklamaları görmek mümkün. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 174, 175).

2.2.10. Tevâbi' Kavramı (التّوابع)

Sîbeveyhi, هذا باب مجرى النعت على المنعوت والشريك على الشريك والبدل على المبدل منه وما أشبه ذالك "*Bu, (uyumluluk açısından) na'tın/sıfatın men'ûta/mevsufa, (cümle içerisindeki anlam ve işlevlerine göre) benzerin benzere, bedelin mübdel minh'a ve buna benzer şeylerin (hükmünün açıklandığı) bâbtır.*" şeklinde söz konusu kavrama dolaylı olarak işarette bulunurken bunun neye

tekabül ettiği ve kapsamı alanına nelerin girdiğini de çok geniş bir şekilde açıklamaya çalışır. Sıfat, te'kid ve bedel gibi kavramlardan açıkça söz eden Sîbeveyhi بل, لكنْ, واو, فاء, ثمّ, أوْ, لا ve إمّا gibi atıf edatlarını da bu başlık altında vererek sıfat, te'kid ve bedel kavramlarından sonra bir nevi harflerle olan atıfı da (بالحروف العطف) tevâbi' kavramının altında değerlendirir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 421-441).

Kavramlar bağlamında ilimlerin birbirlerinden tamamıyla ayrıştığı dönemin hicri IV. yüzyıl olduğu yönündeki tespitin aktarılmasıyla beraber (et-Tahhân, 1431/2010: 11). yukarıda değinildiği gibi derli toplu bir şekilde elimize ulaşan ilk gramer kitabının Sîbeveyhi'nin söz konusu eseri olduğu da göz ardı edilmeden eserde gramer kavramlarının çoğu zaman doğrudan bazen de dolaylı olarak ele alındığı hususunun çok fazla olmasa da bir kavram kargaşasına sebebiyet verdiği de söylenebilir. Zira eserde bazı gramer kavramlarının tanımı yapılmasına karşın ki bu tanımlar efrâdını câmi' ağyârını da mâni' eden tanımlar değildir, (Çıkar, 2005: 55, 56). çoğu kavram için herhangi bir tanımlamaya gidilmemiştir. Ayrıca bazen, bir cümlenin içerdiği öğelerden biri olmasına rağmen adlandırılma bazında aynı kavram için birden çok isim kullanılmıştır. Öte yandan bir takım kavramların mefhum olarak açıklanmaya çalışıldığı bölümlerde, anlaşılmayı zora sokabilecek düzeyde uzun ifadelere başvurulmuştur. Bununla birlikte belirli bir kavram (haber kavramı gibi), herhangi bir isim değişikliğine gidilmeksizin bazen farklı cümle öğelerini de ifade etmek için kullanılmıştır. Bazı kavramlar için de birçok örneklerin verilmesinin yanı sıra müstakil başlıklar da kullanılmış bazılarına da sadece yüzeysel değinilmeye çalışılmıştır.

3. *el-Kitâb* Üzerinde Kaleme Alınan Bazı Şerhler

Sîbeveyhi'nin eseri çok erken bir dönemde kaleme alınmasına rağmen yine de olumlu ve olumsuz anlamda bir takım eleştirilere maruz kalmaktan kurtulamamıştır. İlk dönemlerde Arap gramerinin kat ettiği mesafeyi ortaya koymak ve Sîbeveyhi'nin söz konusu eserinin kendisinden sonra ne denli rağbet gördüğünü belirtmek için *el-Kitâb* üzerinde hicri dördüncü yüzyıla kadar kaleme alınan eserleri ve şerhleri aktarmayı uygun gördük. Bu şerhlerin temel olarak edindiği gaye, (aktarılacak eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere) ilk etapta anlaşılması zor olan kısımların şerhedilip açıklığa kavuşturulması ve kısmen de olsa muhtevasına yönelik ortaya atılan tenkitler şeklinde açıklanabilir.

Hicri 4.yüzyılın sonuna kadar ilgili kaynaklar şu şerhlerden söz eder:

1. Basra ekolünün önde gelen simalarından Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (ö: 225/840)'nin "Ben nahiv ilmine dair müstakil bir eser yazmadım aksine Sîbeveyhi'nin kitabını kısaltarak bir kitap oluşturdum." dediği nakledilmektedir. (ez-Zübeydî, 1392/1973: 78, 79; es-Sicistânî, 1422/2001; 37, 38). Hacmi küçük ve Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından alıntı olduğu için *el-Farh* (الفَرْخ) yani Sîbeveyhi'nin eserinin yavrusu şeklinde de dillendirilmiştir. (İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: II, 81). Suyûtî, *Kitâbu'l-Ebniye* ve *Ğarîb-u Sîbeveyhi* adında iki eser daha ona nispet eder. (es-Suyûtî, 1399/1979: II, 9). Hatice el-Hadîsî de bu kitabın Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı doğrultusunda yazılmış ilk muhtasar kitap olduğunu söyler. (el-Hadîsî, 1386/1967: 257, 264).

2. Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö: 249/863)'ye *Tefâsîr-u Kitâb Sîbeveyhi* ve *ed-Dîbâc fî Cevâmi'i Kitâb Sîbeveyhi* adında iki kitap atfedilmektedir. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 465; el-Hadîsî, 1386/1967: 155; el-Bukâ', 2001: 37).

3. Hadis ve ahbâr âlimi ve râvi Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö: 255/869), *"Tefsîr-u Ğârib mâ fî Kitâb Sîbeveyhi mine'l-Ebniye",* adındaki eserinde Sîbeveyhi'nin Arap kelime yapılarına ilişkin aktardığı yaklaşık altı yüz on (610) kipi incelemiştir. (es-Sicistânî, 1422/2001; 41).

4. İbrâhim b. Süfyân ez-Ziyâdî (ö: 249/863), Sîbeveyhi'nin eserindeki incelikleri açıklayacak tarzda *Şerĥu Nüketi Kitâbi Sîbeveyhi* adında bir eser yazdığı söylenmektedir. (es-Sîrâfî, 1374/1955: 67; el-Bukâ', 2001: 38). Suyûtî de Mâzînî'nin arkadaşı olan Ebû Ya'lâ Muhammed b. Ebî Zura'a en-Nahvî'nin de (ö: ?) bu tarzda bir eserinden söz eder. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 104).

5. Ebû Osman el-Mâzinî'nin önde gelen öğrencilerinden Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö: 286/900), Mâzîni ve el-Cermî'den Sîbeveyhînin eserini okuduktan sonra gerek şerh gerekse tenkit perspektifinde bu eser ve müellifi hakkında en fazla çalışma yapan kişidir. Kaynaklar şu eserlerini aktarır: *Şerh-u Şevâhid (Kitâb) Sîbeveyh, Kitâbu'r-Redd alâ Sîbeveyhi, Mesâilu'l-Ğalat, el-Madhal ilâ (Kitâb) Sîbeveyhi, ez-Ziyâdetu'l-Muntaza'a min Sîbeveyhi/ez-Ziyâdetu'l-Muteberri'a min Sîbeveyhi, Kitâb-u Ma'nâ Sîbeveyhi/Ma'na Kitâb Sîbeveyhi, Fakr-u Kitâb Sîbeveyhi, Şerh-u mâ Ağfelehu Sîbeveyhi*. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 171; el-Çelebî, 1427/2007: II, 367; IV, 206; VI, 18; el-Hadîsî, 1386/1967: 267-270; el-Bukâ', 2001: 39, 40).

6. Kûfe ekolünün ileri gelenlerinden olan ve nahiv, şiir, lugat, edebiyat, Kur'an ve hadis âlimi olarak da bilinen Ebü'l-Abbâs Sa'leb'e de (ö: 291/904) *Tefsîr Ebniyeti Sîbeveyhi* adında bir eser nispet edilmektedir. (İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 177, 178; el-Hadîsî, 1386/1967: 259).

7. Müberred'in en kadim dostlarından Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriyy ez-Zeccâc'ın (ö: 311/923) *Şerh-u Ebyât Sîbeveyhi* adında bir kitap yazdığı nakledilmektedir. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 175-178; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 200; es-Suyûtî, 1399/1979: I, 412).

8. Zeccâc'tan sonra liderlik konumunun kendisine geçtiği İbnü's-Serrâc (ö: 316/1929), Sîbeveyhi'nin eserini daha sistematik bir şekilde ele alarak yazdığı *el-Usûl/Usûlu'n-Nahv* adlı kitabının yanı sıra *Şerh-u (Kitâb) Sîbeveyhi* adında uzun bir eser de kaleme almıştır. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 182; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: III, 149; el-Hadîsî, 1386/1967: 157).

9. *Şerh-u Kitâb Sîbeveyhi* ve *Tefsîr-u Risâlet-i Kitâb Sîbeveyhi* adında iki eser el-Ahfeş el-Asğar olarak bilinen Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân b. el-Fadl (ö: 316/928 [?]) tarafından yazılmıştır. (el-Çelebî, 1427/2007: II, 368; el-Hadîsî, 1386/1967: 156; 1385/1965: 76).

10. İbn Vellâd olarak bilinen Ahmed b. Muhammed (ö: 332/?), Sîbeveyhi'yi Müberred'e karşı desteklemek adına *İntisâr-u Sîbeveyhi ala'l-Müberred* adında bir kitap yazdığı aktarılmaktadır. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 386; el-Hadîsî, 1386/1967: 270, 271).

11. Zeccâc'tan da ders aldığı bilinen Arap dili ve tefsir âlimi Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö: 338/950), *Şerh-u Ebyâti'l-Kitâb* isimli bir eser kaleme aldığı rivayet edilmektedir. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 362; el-Bukâ', 2001: 44, 45). Bazı kaynaklar onun bu eserini *Tefsîr-u Ebyât Kitâb Sîbeveyhi* şeklinde verir. (İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 136; İbn Hallikân, 1968: I, 99, 100).

12. Müberred ve Zeccâc'tan ders almış, Ebû Ali el-Fârisî ve es-Sîrâfî gibi önemli şahsiyetlere de ders vermiş ve el-Mebremân olarak tanınan Ebû Bekr Muhammed b Ali'nin (ö: 345/?) *Şerh-u Kitâb Sîbeveyhi* ve *Şerh-u Şevâhid Sîbebeyhi* şeklinde iki kitabından söz edilir. (İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: III, 189, 190; es-Suyûtî, 1399/1979: I, 177; el-Hadîsî, 1386/1967:158).

13. Hocası ez-Zeccâc'a nisbetiyle bilinen Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî'nin (ö: 337/949), *Şerh-u Risâleti Sîbeveyhi* adında bir eser kaleme aldığı aktarılmaktadır. (el-Mübârek, 1404/1984: 39; el-Bukâ', 2001: 44).

14. Müberred ve Sa'leb'den ders aldığı söylenilen ve İbn Dürüsteveyh olarak şöhret bulmuş Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer'e (ö: 347/958), *en-Nusra li Sîbeveyhi alâ Cemâ'ati'n-Nahviyyîn*, *Munâzarat-u Sîbeveyhi li'l-Müberred*, adındaki eserler atfedilmektedir. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 185, 186; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: III, 114).

15. Endülüslü Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Bekr ez-Zübeydî (ö: 379/989), Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında yer alan onlarca sarf kalıbını ayrı başlıklar altında değerlendirip bizzat bazı eklemeler yaparak kaleme aldığı *el-İstidrâk alâ Sîbeveyhi fi'l-Ebniye ve'z-Ziyâde* adında bir eser yazdığı söylenmektedir. (el-Hadîsî, 1386/1967: 276). Suyûtî bu eseri, *Ebniyet-u (Kitâb) Sîbeveyhi*, İbn Hallikân ise *el-Ebniye fi'n-Nahv* şeklinde verir. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 85; İbn Hallikân, 1968: IV, 372).

16. Mu'tezile kelâmcılarından olan ve İbnü's-Serrâc'tan da ders aldığı söylenilen Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî (ö: 384/994), Müberred'den sonra Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'ı* üzerinde en fazla çalışma yürüten kişidir. *Şerh-u Kitâb Sîbeveyhi, Kitab-u Nüketi Sîbeveyhi, Eğrâdu Kitâb Sîbeveyhi, el-Mesâilu'l-Mufredât min Kitâb Sîbeveyhi* adındaki eserler kendisine nispet edilmektedir. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2006: I-II, 188; İnbü'l-Kıftî, 1406/1986: II, 294, 295; el-Hadîsî, 1386/1967: 202,204).

17. Hanefî fakihi olarak da ön plana çıkmış Ebû Said el-Hasen b. Abdillah es-Sîrâfî'nin (ö: 368/979), *Şerh-u Kitâb Sîbeveyhi* adında ve yaklaşık olarak üç bin sayfayı içerecek bir hacime sahip bir kitap yazdığı rivayet edilmektedir. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 183, 184; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: I, 349; el-Hadîsî, 1386/1967: 177; el-Bukâ', 2001: 186-196).

18. Zeccâc, İbnü's-Serrâc ve Mebremân'dan ders aldığı belirtilen Ebu Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî'nin (ö: 377/987), *Ta'âlîk-u Kitâb Sîbeveyhi/Ta'lîkat-u Kitâb Sîbeveyhi* adında bir eseri olduğu aktarılmaktadır. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 496, 497; el-Hadîsî, 1386/1967: 260).

19. Muhammed b. Ali el-Merâğî'nin (ö: ?), *Şerh-u Şevâhid Sîbeveyhi/Tefsîr-u Şevâhid Sîbeveyhi* adında bir eser yazdığı kaydedilmektedir. (İbnü'n-Nedîm, 1430/2009: I-II, 264, 265; İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: III, 196; es-Suyûtî, 1399/1979: I, 196; el-Bukâ', 2001: 46).

20. İlgili bazı kaynaklarda, *Tefsîr-u Uyûn-i Kitâb Sîbeveyhi* adında önemli bir şerh kitabı, İbn Cendel olarak da bilinen Ebû Nasr Harun b. Musa el-Kurtubî'ye (ö: 401/?) nispet edilmektedir. (İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: III, 362; es-Suyûtî, 1399/1979: II, 321; es-Safedî, 1420/2000: XXVII, 124; el-Hadîsî, 1386/1967: 250; el-Bukâ', 2001: 54).

21. İbn Şît olarak da bilinen döneminin en önemli edebiyatçılarından olan Ebû Nasr es-Saffâr el-Buhârî (ö: 405/?)'ye de *el-Madhal ilâ Kitâb Sîbeveyhi* adında bir eser atfedilmektedir. (es-Suyûtî, 1399/1979: I, 438; el-Hadîsî, 1386/1967: 261; el-Bukâ', 2001: 55).

Söz konusu bu eserlerden de anlaşılacağı üzere ilk dönemlerde Arap grameri etrafında yürütülen çalışmaların tümü neredeyse Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı temel alınarak yapılmıştır. Müberred ve İbnü's-Serrâc gibi gramercilerin eserlerine gelince, muhteva açısından Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ıyla örtüşmeleri, bu gramercilerin eserlerini, "*el-Kitâb*'ın düzenli ve derli toplu hâli" şeklinde bazı yakıştırmalara maruz bırakmıştır. (İbnü'l-Kıftî, 1406/1986: III, 149). Tüm bu çabalar, Ebû Osmân el-Mâzinî'nin (ö: 249/863), "*Sîbeveyhi'den sonra nahiv ilmine dair bir kitap*

yazmaya kalkışan utanmalıdır" şeklindeki sözü ile onun öğrencisi Ebu'l-Abbâs el-Müberred'in (ö: 286/900), Sîbeveyhi'nin söz konusu eserinin güçlükle anlaşıldığını belirtmek için, "*Denize daldın(ız) mı?*" tarzındaki yaklaşımını haklı çıkartmaktadır. (es-Sîrâfî, 1374/1955: 39). Bunu, Sîbeveyhi'nin bazı başlıkları için daha sonraları "Bu konu oldukça zordur."; Bu konu, Halil ve Sîbeveyhi dışındaki gramerci ve dilcilerin anlamadığı bir konudur." tarzındaki itiraflar da teyit etmektedir. (es-Sîrâfî, 1374/1955: II, 270; eş-Şentemerî, 1420/1999: I, 544).

KAYNAKLAR

el-Âşır, Muhammed, (1408/1988). el-Mûdihu'l-Mubîn li Aksâmi't-Tenvîn, (Tahk., Muhammed Amır), Mısır: Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Arabiyye.

Akbaş, R., (2017). "Grek Ve Arap Dilbilimi Ekseninde İlk Dil Kavramlarının Oluşumu Ve Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme,"ASOS JOURNAL: Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 42, 418-437.

Benli, A., (2007). Sîbeveyhi'nin el-Kitab'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üviversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bulut, A., (2003). Sîbeveyh'in el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi Ve Koyduğu Kurallar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

el-Bukâ', M. Abdulmuttalib, (2001). el-Madhal ilâ Kitâb Sîbeveyhi, (Birinci Baskı), Bağdat: Dâru'ş-Şu'ûni's-Sakâfeti'l-Âmme.

el-Câhız, (1418/1998). el-Beyân ve't-Tebyîn, (Yedinci Baskı), (Tahk., Abdüsselâm Muhammed Harûn), Kahire: Mektebetu'l-Hancî, I-IV.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, (1985). et-Ta'rîfât, (Birinci Baskı), Beyrut: Mektebet-u Lübnan.

el-Çelebî, Kâtib, (1427/2007). Keşfu'z-Zunûn, (Birinci Baskı), (Haz., Hey'etu'l-Buhûsi ve'd-Dîrâsât fî Dâri'l-Fikr), Beyrut: Dâru'l-Fikr, I-VI.

Çıkar, M. Şirin, (2009). Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar, (Birinci Baskı), İstanbul: İSAM Yayınları.

……, (2007). Kıyas: Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı, Birinci Baskı, Van: Ahenk Yayınları,

……, (2005). "Arap Dilbilim Çalışmalarında Had/Tanım Terimi ve er-Rummânî'nin el-Hudûd Adlı Eseri", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt:5, Sy., 2, 53-69.

Ebû Hayyân el-Endelûsî, (1418/1998) et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl, (Birinci Baskı), (Tahk., Hasan Hendâvî), Şam: Dâru'l-Kalem, I-III; 1421/2000: IV; 1422/2002: V. (I-VI).

el-Esterâbâdî, er-Radî, (1996). Şerhu'r-Radiyy ale'l-Kâfiye, (İkinci Baskı), (Haz., Yusuf Hasan Ömer), Bingazî: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniye I, 223, 224; I-IV.

el-Ezherî, Hâlid, (1421/2000). Şerhu't-Tasrîh ala't-Tevdîh, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Bâsıl Uyûnu's-Sûd), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III.

el- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn, (1421/2000). el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed el-Mısrî), Dimaşk: Dâr-u Sa'duddîn.

el-Fâkihî, Abdullah b. Ahmed, (1414/1993). Şerh-u Kitâbi'l-Hudûd fi'n-Nahv, (İkinci Baskı), (Tahk., Ramazan ed-Dumeyrî), Kahire: Mektebet-u Vehbe.

el-Hârizmî, Ebû Abdillâh, (1409/1989). Mefâtîhu'l-Ulûm, (İkinci Baskı), (Tahk., İbrahim el-Ebyârî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

el-Hafâcî, İbn Sinân, (1402/1982). Sırru'l-Fesâha, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

el-Hadîsî, Hatice, (1386/1967). Kitâb-u Sîbeveyh ve Şurûhuh, (Birinci Baskı), Bağdat: Matbaat-u Dâru't-Tedâmun.

……., (1385/1965: 254). Ebniyatu's-Sarf fî Kitâb Sîbeveyhi, (Birinci Baskı), Bağdat: Manşûrât-u Mektebetu'n-Nahde.

el-Halil b. Ahmed, (1424/2003). Kitâbu'l-Ayn, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdülhamit Hendâvî), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.

el-Hatîb, Muhammed, 1424/2003). el-Müsteksâ fî İlmi't-Tasrîf, Kuveyt: Mektebet-u Dâru'l-Arûbe.

Ebu't-Tayyib el-Lüğavî, (1375/1955). Merâtibu'n-Nahviyyîn, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire, Mektebet-u Nehdet-i Mısır.

Güngör, İbrahim, (2017). "Arapçada Çoğulun Sayısal Değeri Üzerine Bir İnceleme", NÜSHA, Sayı: 45, 75-106.

İbn Akîl, (1400/1980). Şerh-u İbn Akîl ala Elfiyye, (Yirminci Baskı), (M. Muhyiddîn Abdulhamid), Kahire: Dâru't-Turâs, I-IV.

İbn Cinnî, (1371/1952), el-Hasâis, (Tahk., Muhammed Ali en-Neccâr), Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, I-III.

İbn Mâlik, (1410/1990). Şerhu't-Teshîl, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdurrahman es-Seyyid-M. Bedevî el-Mahtûn), (BYY), Dâr-u Hecr, I-IV.

……., (1428/2007). Elfiyyet-u İbn Mâlik, (BSY). (Tahk., Süleyman el-Uyûnî, Riyad: Mektebet-u Dâri'l-Minhâc.

İbn Manzûr, Muhammed, (1431/2010). Lisanu'l-Arab, (BSY), Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, I-XX.

İbnü'l-Esîr, Diyâuddîn, (1358/1939). el-Meselu's-Sâir, (Tahk., Muhammed Muhyiddîn), Kahire: Mektebet-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I- IV.

İbn Haldûn, 1425/2004). Mukaddimet-u İbn Haldûn, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Şam: Mektebetu'l-Hidâye, I-II.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr, (1429/2008). el-Kâfiye, (Birinci Baskı), Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ.

İbnü-s Serrâc, (1417/1996). el-Usul fi-n Nahv, (Üçüncü Baskı), (Tahk., Abdulhuseyn el Fetli, Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, , I-III.

İbnü'l-Müeddib, Ebu'l-Kâsım, (1425/2004). Dekâiku't-Tasrîf, (Birinci Baskı), (Tahk. Hatem ed-Dâmın), Dımaşk: Dâru'l-Beşâir.

İbnü'n-Nedim, (1430/2009). el-Fihrist, (Tahk., Eymen Fuad Seyyid), Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, I-III.

İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât, (1405/1985). Nuzhetü'l-Elibbâ, (Üçüncü Baskı), (Tahk., İbrahim es-Sâmirâî), Ürdün: Mektebetü'l-Mennâr.

İbnü'l-Kıftî, (1406/1986). İnbâhu'r-Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-IV.

İbn Hallikân, (1968). Vefeyâtu'l-A'yân, (Birinci Baskı), (Tahk., İhsan Abbas), Beyrut: Dâr-u Sâdr, I-VIII.

İbn Hişâm, (2007). Evdehü'l-Mesâlik, (Tahk., Muhyiddîn Abdülhamid), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV.

İbn Ya'îş, Ebu'l-Beka, (1422/2001). Şerhu'l-Mufassal, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VI.

el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ', (1419/1998). el-Kulliyât, (İkinci Baskı), (Haz., Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî), Beyrut: Müessestü'r-Risâle.

İmîl Bedi' Yakup, (1413/1992). el-Memnû' mine's-Sarf beyne Mezâhibi'n-Nuhât, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Cîl.

Korkmaz, Z., (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Levın, Aryeh, (2010). "The Grammatıcal Terms al-Musnad, al-Musnad Ilayhı and al-Isnad" (Çev., Ö. Kara), Uluslararası Sosyal Arastırmalar Dergisi, Volume 3 / 10, s. 428-449.

Macma'u'l-lugati'l-Arabiyye, (1425/2004). el-Mu'cemu'l-Vasît, (Dördüncü Baskı), Mektebetu'ş-Şurûku'd-Devliyye.

Muhammed Halîfe, (1996). el-Muhtâr min Şerhey İbni'l-Harûf ve's-Saffâr), (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiyye.

el-Mehdî, Salâh b. Ali, (1424/2003). en-Necmü's-Sâkib: Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Cum'a), Yemen: Müessestü'l-İmâm Zeyd bin Ali es-Sekâfiyye, I-II.

el-Müberred, Ebu'l-Abbas,(1415/1994). el-Muktedab, (Tahk., Muhammed Abdulhalik Adîma, Kahire: Lucnet-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, I-IV.

el-Mübârek, Mâzin, (1404/1984). ez-Zeccâcî Hayatuhu ve Âsâruhu, (İkinci Baskı), Suriye: Dâru'l-Fikr.

Râcî el-Esmer, (1413/1993), el-Mu'cemu'l-Mufassal fî İlmi's-Sarf, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

er-Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ b. Ali b. Abdullah (ts). Kitâbu'l-Hudûd fi'n-Nahv.

es-Sâmerrâ'î, Fâdıl Sâlih, (1420/2000). Ma'âni'n-Nahv, (Birinci Baskı), Amman: Dâru'l-Fikr, I-IV.

es-Safedî, Salâhuddîn Halil, (1420/2000). el-Vâfî bi'l-Vefeyât, (Birinci Baskı), (Tahk., Ahmed el-Arnâvût), Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-XXIX.

es-Suyûtî, (2008), el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luga, (Üçüncü Baskı), (Tahk., Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire: Mektebet-u Dâri't-Turâs, I-II.

……., (1399/1979). Buğyetu'l-Vu'ât, (İkinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut: Dâru'l-Fikr, I-II.

……., (1418/1998). Hem'u'l-Hevâmi'. (Tahk., Admed Şemsuddîn), (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.

Sîbeveyhi, Amr b. Osman, (1402/1982). el-Kitâb, (İkinci Baskı), (Tahk., Abdusselâm Muhammed Harun), Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, I-IV; 1408/1988, II.

es-Sîrâfî, Ebû Said, (1429/2008). Şerh-u Kitâb Sîbeveyhi, (Birinci Baskı), (Tahk., Ahmed Hasan Mehdî - Ali Sayyid Ali), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-V.

……., (1374/1955). Ahbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn, (Birinci Baskı), (Tahk., Taha Muhammed ez-Zînî- Muhammed Abdulmun'ım Hafâcî), Kahire: Mektebet-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

es-Sicistânî Ebû Hâtim, (1422/2001). Tefsîr-u Ğârib mâ fî Kitâb Sîbeveyhi mine'l-Ebniye, (Tahk.,Muhammed Ahmed ed-Dâlî), Suriye: Dâru'l-Beşâir.

es-Süheylî, Ebu'l-Kâsım, (1412/1992). Netâicü'l-Fikr fi'n-Nahv, (Birinci Baskı), (Tahk., Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Mu'avvıd), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

eş-Şentemerî, A'lem, (1420/1999). en-Nüket fî Tefsîri Kitâb Sîbeveyhi, (Tahk., Raşid Belhabîb), el-Mağrib: Matba'at-u Fadâle, I-III.

et-Teftâzânî, Sa'duddîn, (1432/2011). Şerh-u Tasrîfi'l-'İzî, (Birinci Baskı), Cidde: Dâru'l-Minhâc.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân, (1408/1988). el-Basâir ve'z-Zehâir, (Birinci Baskı), (Tahk., Vedat el-Kâdî), Beyrut: Dâr-u Sadr, I-X.

et-Tahhân, Mahmûd, (1431/2010). Teysîr-u Mustalahi'l-Hadîs, (Onbirinci Baskı), Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif.

Yûhannâ Mirzâ, (1433/2012). Mevsû'atü'l-Mustalahi'n-Nahvî, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.

ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kasım, (1984). Mecâlisu'l-Ulemâ, (İkinci Baskı), (Tahk., Aabdusselâm Muhammed Hârûn), Kuveyt: Matba'at-u Hukûmeti'l-Kuveyt.

ez-Zemahşerî, (1425/2004). el-Mufassal fî İlmi'l-Arabiyye, (Birinci Baskı), (Tahk., Fahr Sâlih Kadare), Amman: Dâr-u Ammâr.

ez-Zübeydî, Ebu Bekr, (1392/1973). Tabakâtu'n–Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn, (İkinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.